

סרט לבן, פדגוגיה שחורה: המבט הישראלי על דפוסי גידול ילדים בגרמניה

גד יאיר ורעות מירום

לאחר תבוסתה במלחמת העולם השנייה החלה גרמניה לברור מחדש את נכסיה התרבותיים. ביקורות על "הפדגוגיה השחורה" הצטרפו למחקרים על הצייתנות שנגזרה מן האישיות הסמכותנית והובילו לליברליזציה במשפחה הגרמנית ולחברה "ידידותית לילדים". מאז שנות ה־70 החלו ערכים, כגון עצמאות ואחריות, להוביל הורים וגננות בדרך תרבותית חדשה. ואכן, עשורים ספורים לאחר האסון דומה כי הפדגוגיה השחורה, שאפיינה את גרמניה עד המלחמה, חלפה מן העולם. מאמר זה בוחן את הטענה באמצעות ניתוח מבטם של ישראלים המתגוררים בגרמניה וחווים את החינוך בה מקרוב. הממצאים מלמדים כי הנשאלים מדווחים על יציבות והמשכיות בדפוסי גידול ילדים מן העבר, אך בעת ובעונה אחת גם מעלים טענות בדבר שינוי תרבותי ומשפחתי. לצד אימות של ערכים כגון עצמאות, נימוס ועדינות, הם מדווחים על עיקשותן של צייתנות עיוורת ומשמעת קפדנית לסדר. משתתפי המחקר מתארים הורות סמכותנית ומשמעת צייתנית בקרב ילדים גרמנים ומסיקים מדפוס זה של גידול ילדים שתי מסקנות: בגרמניה חסרה יצירתיות בתחומים שונים, וגרמנים בוגרים אינם מפגינים אמפתיה לאחרים על אף הדגשתם של החוק והצדק. יתרה מזאת, את מה שהם רואים בימינו בעריסה ובגן הילדים, הנשאלים מתרגמים לפירוש העבר. הם מסתייעים בטרואמה התרבותית הישראלית

פרופ' גד יאיר, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דואר אלקטרוני: gad.yair@mail.huji.ac.il

רעות מירום, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת אוסנברוק, גרמניה.

דואר אלקטרוני: reutmirom@gmail.com

כדי לפענח מבעד לדפוסי גידול הילדים הנהוגים כיום את תכונות האופי שאפשרו לגרמנים רגילים לשתף פעולה עם הרייך השלישי ולעצום עיניים למול מוראותיו. לטענתנו, ייתכן שטראומה תרבותית זו מעצימה את הצללים של הפדגוגיה השחורה, אך מכלול העדויות מצטרף לאחרות המצביעות על כך שפדגוגיה חסרת מורך זו שרירה וקיימת עד ימינו. כמה ממשתפי המחקר רואים בהווה את נוכחותם של צללי העבר, והם אף מעלים חשש ששואה עלולה להתרחש בשנית בשל המשכיותה של הפדגוגיה השחורה. מן העדויות עולה כי ישראלים אחוזים בתרבות השואה החקוקה בהם מילדות, אולם בזכותה הם מזהים גם בקרב חבריהם הגרמנים את אחיזתה של מורשת תרבותית קדומה, שנוגחה לכאורה לאחר המלחמה.

מילות מפתח: גרמניה, סמכותנות, תרבות וחברות, שינוי תרבותי, טראומה תרבותית, שואה, ישראל והשואה, גידול ילדים, צייתנות, משמעת, ערכים, מטרות החינוך

גדלנו עם השואה. זה גם ממשיך להיות כך. לראות את סבתא עם המספר ולשמוע את הסיפורים העצובים, ונוצרה בכולם, בי, בכולנו, הסקרנות. כל שנה אותה צפירה, כל שנה לעמוד, אותם סיפורים – זה הגיוני... ילד עומד פה ברחוב ובוכה, האמא עומדת קילומטר ממנו, אוטומטי אתה אומר – איזו אמא את? ככה הם... אני מגדיר אותם גם נאצים... יש משהו ברכיב החברתי שלהם שאפשר להם לרצוח כל כך הרבה אנשים, והוא עדיין שם... יש את הלהביט הצדה ויש נטייה לייצר סדר כשאף אחד לא מאתגר את הסדר (אדריכל ישראלי, מתגורר בברלין שנתיים).

8 במאי 1945, מועד כניעתה של גרמניה, הפך ל"שעת האפס" שלה (Buruma, 2014). מוכי הלם התהלכו הגרמנים בין חורבות חייהם והבינו כי עליהם לחולל מפנה דרמטי באורחות החברה, התרבות והמשטר, שהביאו לתבוסתם הגדולה בהיסטוריה (Taylor, 2011). מחקרי החברה הגרמנית בשנות האסון חשפו כמה נושאים בעייתיים, ובהם דפוסי גידול הילדים. מחקרים סוציולוגיים ופסיכולוגיים תיארו אלימות הורית, היררכיה נוקשה בין הורים לבין ילדיהם וצייתנות עיוורת של הילדים לסמכות הוריהם – וציינו כי מדובר בדפוס תרבותי, שיוגדר להלן כפדגוגיה שחורה. ואמנם, מחקרים על הפדגוגיה השחורה ועל האישיות הסמכותנית (Koomen, 1974; Marcuse, 2008) הצטרפו לביתוחים של האלימות הנסותרת באגדות העם הגרמניות וחשפו את התשתית התרבותית שעמדה ביסוד הלאומנות הגרמנית (Snyder, 1951, 1978). ממצאים אלו תרמו לדהף לקראת שינוי תרבותי וחברתי. הביקורות על המשפחה הסמכותנית הובילו לשינויים דרמטיים במשפחה הגרמנית. המשפחה הגרמנית התרככה, והורים גרמנים נעשו ליברלים ושוויוניים יותר (Demuth, Keller, & Yovsi, 2012). הגרמנים הצעירים של היום נתפסים כמעודנים, והלכותיהם משקפות תרבות החובקת שלום ואחוה. דומה

כי הסיוט חלף והחשש מפני הרוע, שהיה טמון בחינוך הגרמני המסורתי, הוסר. שנים לאחר התבוסה דומה שגרמניה אכן עשתה כברת דרך בשינוי דפוסי התרבות והחברה. האומנם? האם מבט חיצוני יכול לאשש את הדימוי בדבר שינוי תרבותי שהקביל לנס של הכלכלה בגרמניה? האם גרמניה הצליחה לחולל שינוי בדפוסי גידול הילדים? האם צופים חיצוניים – ובמקרה זה ישראלים החיים בגרמניה – חודרים מבעד לתודעה העצמית הגרמנית הרבת-תרבותית (ה"מולטי-קולטי" בלשון המקום) ומוצאים את עצמם מוטרדים בכל זאת בשל המשכיותם לכאורה של דפוסי גידול הילדים? מה ישראלים שומעים בהקשיבם לבכי תינוקות, ומה הם חושבים בדבר ההשלכות שיש לצייתנות בגיל הילדות על חיי בוגרים בגרמניה? ומה כל זה מלמד על גרמניה ועל ישראל?

מאמר זה מתאר את תובנותיהם של ישראלים החיים בגרמניה בנוגע לדפוסי גידול הילדים בה כיום. הוא מבוסס על ראיונות עומק וניתוח שאלונים איכותניים, שעליהם השיבו מי ששוהים בגרמניה פרק זמן ניכר, המאפשר להם להתבונן ביחסים בין הורים, גננות וילדים ולפרשם שלא רק במסגרת השלכתית או מדומיינת. מניתוח הממצאים עולה כי משתתפי המחקר חושבים כי עברה של גרמניה לא הרפה מן ההווה שלה. אדרבה, הם מזהים בגרמניה החדשה חלק מאותם הסדרי גידול ילדים שהם מזהים עם החינוך הגרמני המסורתי. מאמר זה מקדם ממצאים אלו באמצעות שתי טענות מקבילות: האחת נוגעת לפרשנותם של משתתפי המחקר בנוגע לדפוסי גידול הילדים בגרמניה של ימינו. לטענתנו, פרשנותם נסמכת על טראומה תרבותית ישראלית (יאיר, 2011), המעצימה מוטיבציה להבין כיצד יכלה השואה להתרחש. ואולם, דווקא מבטם החששני של המשתתפים מאפשר להם לחזור מבעד למסך העשן ולאתר את צליליה של פדגוגיה שחורה גם בגרמניה החדשה. מכאן נובעת טענתנו השנייה: המשתתפים אינם רואים את גרמניה רק מבעד למסכת פרשנית ישראלית, אלא רואים אותה נכוחה.

בניתוח יוצגו הכללות שהן מעבר למקרים פרטיים, ומטבעה של הכללה שהיא מתעלמת משונות מעמדית, מרחבית ותרבותית. ברי למחברים שכל חברה היא רבת-פנים ולדפוסי שנתאר להלן יש יוצאי דופן רבים. עם זאת, באמצעות התבוננות רחבה ומכלילה זו במעשה החינוכי היום-יומי אנו מבקשים לחשוף פדגוגיה תרבותית עקיבה. לשיטתנו, על מחקר לחשוף דפוסי עומק תרבותיים ולהתעלם מתקינות פוליטית ומן התודעה העצמית של התרבויות הנבחנות. במחקר זה אנו שואלים מה מספרות לנו עדויות של ישראלים על דפוסי גידול הילדים בגרמניה – לא ברמה האישית או הבין-אישית ואף לא ברמה המשפחתית, אלא ברמה של קודים תרבותיים מושרשים. לקוראים תתבהר אט-אט תמונה ובה ניצבות מולנו שתי תרבויות שעברן לופת אותן בעוצמה: התרבות הישראלית, הפוסט-טראומטית, המתבוננת בגרמניה בחשד ורואה בהווה הסבר להתרחשויות העבר; והתרבות הגרמנית שדימתה את עצמה להיות שונה מבעבר אך נראית בעיני המתבונן הישראלי החי בגרמניה כהמשכית יותר ממה שמקובל לחשוב.

כדי שנוכן כהלכה נצהיר גם זאת: יש בנו הערכה כלפי כל תרבות וכל קבוצת אנשים המקיימים בעל כורחם תרבות ומשמרים מסורת, לעתים ללא מודעות. באמצעות

התבוננות אמפתית בדינמיקה של שתי התרבויות אנו מבקשים לברר אם תרבות משמרת את עצמה ואיך היא עושה זאת על אף הרצון של חבריה לחולל שינוי. אנו מבקשים לשרטט בעט חומל את גבולות היכולת של חברה ושל חבריה להשתנות או להיות חופשיים מן העבר. מגבלות השינוי נובעות מרוחב היריעה התרבותית ומעומק שורשיה, שהם גדולים, חזקים ומושרשים יותר מרצונם ומיכולתם המודעת של חבריה לשנותה. מתוך הבנה כי קשה ואולי אף בלתי אפשרי לקעקע מסורות מן היסוד אנו מבקשים לבחון כיצד תרבות משוחזרת בגרסאות שונות לאורך דורות. באשר לישראלים, מדובר בסבך הטראומה (המעצימה, במקרה זה); באשר לגרמנים, מדובר בהמשכיות טורדת של הפדגוגיה השחורה.

המאמר נפתח בהצגת המסורת התרבותית של גרמניה בכל הנוגע לדפוסי גידול הילדים, ולאחר מכן יוצגו מחקרים וסקרים שהתפרסמו בעשרות השנים האחרונות. החלק הראשון של הממצאים מציג את התובנות העולות בקרב ישראלים החיים בגרמניה מתוך התמקדות בתפיסותיהם בנוגע לדפוסי גידול הילדים. בהמשך נדון בהשלכות שישאלים מייחסים לדפוסים אלו על שני היבטים הקשורים זה בזה: חולשת היצירה והעדר אמפתיה בבגרות. בניית זה אנו מראים כי הטראומה התרבותית הישראלית מפעילה את הגיונם של משתתפי המחקר, התרים אחר משמעות להתרחשויות העבר בגרמניה בניסיון להבין אם דברים דומים יכולים להישנות בה בעתיד. בדיון אינטרוספקטיבי אנו מתבוננים במתבוננים, קרי בישראלים ובטראומה התרבותית שלהם. בה בעת אנו טוענים כי על אף הטראומה התרבותית המכוונת את מבטם, ישראלים החיים בגרמניה חושפים בדפוסי גידול הילדים עבר המסרב להרפות מן ההווה.

מסרט לבן לפדגוגיה שחורה: דפוסי גידול ילדים בגרמניה

לשם כך אנחנו נמצאים כאן – על פני כדור הארץ, במדינה הגרמנית, בחצר הכרכרות, בבית הזה: כדי לדאוג לכך שהכול יתנהל כשורה במקום הזה שעליו אחראי האקנדאל [גוסטב איש הברזל]. רק אז מרגישים טוב, המצפון נקי, כלפי הקיסר וכלפי אלוהים. אסור לוותר, אסור לחרוג, צריכים להיות עשויים מברזל, מברזל! (פאלאדה, 2016, עמ' 176).

"הסרט הלבן – סיפור ילדים גרמני" הוא יצירה קולנועית (Haneke, 2009), החושפת את הצופים לשורשיה החינוכיים של האכזריות הגרמנית שנצפתה בשתי מלחמות העולם. ההתרחשות מתנהלת בכפר גרמני ערב מלחמת העולם הראשונה. מורה הכפר מנסה להבין סדרת אירועים תמוהה: תאונה של רופא הכפר, התעללות בילד נכה, התפרצות אלימה בעקבות מותה של אישה והכאה אכזרית של ילדו של הרוזן. חקירתו מעלה כי מחוללי הרוע הם ככל הנראה ילדי הכפר, שמתחת לצייתנותם מתגלית שכבה סדיסטית של אכזריות, המסבירה את התאונות אך גם את מה שתחולל גרמניה בתוך

שנים ספורות. לטענת הבמאי, מיכאל הנקה, סרטו מציג את "מקורותיו של כל סוג של טרור, בין שטבעו פוליטי ובין שטבעו דתי" (AFC, 2009). הנקה ממקד את מבטו בדפוס החינוך הנוקשים של הכומר, המטיל על ילדיו משמעת קשה, הכוללת טקסי השפלה, כדי לפתח בהם רגשות אשמה שיבטיחו כי מצפונם יהיה זך. סרטו של הנקה מציג כי ענישה חסרת מורך והקפדה רציונלית על ביצועה הכניעו רגשות טבעיים של ילדים ושייפו את נפשם לצייתנות לסמכות. ואולם, אותה פדגוגיה פוגענית גם עוררה אותם לבצע אלימות מרושעת. "סרט לבן" מראה כי מתחת לנימוס המתורבת ולמשמעת הצייתנית לסמכות פיתחה הפדגוגיה הגרמנית רוע סדיסטי, שלטענתו של הנקה התגלה במלוא עוצמתו במלחמות העולם.

ואכן, היסטוריונים ופסיכולוגים גרמנים כינו את הפרקטיקות החינוכיות העומדות ביסוד המתואר בסרט "פדגוגיה שחורה", או בשמה האחר "פדגוגיה רעילה"¹. המונח "פדגוגיה שחורה" (בגרמנית *Schwarze Pädagogik*) מתייחס לדפוסים מסורתיים של גידול ילדים, שיש בהם מידה גבוהה של סמכותנות, כלומר דרישה לצייתנות ביחסים היררכיים, בצירוף אלימות סמלית ופיזית. מטרתה של הפדגוגיה השחורה הייתה לפתח בילדים סופר-אגו סמכותני, שיפקח על דחפיהם המיניים והאלימים. בה בעת שימשה פדגוגיה זו גם פורקן לנטיות סדיסטיות של הורים. מדובר בדפוס חברות אליים ומניפולטיבי, שהכפייה והאלימות ההורית הוסתרו בו. מי שחוו אותו פיתחו רגשות חזקים של אשמה ובושה, אך הדחיקו מתודעתם את המניפולציה ההורית שגרמה לטראומה להיחקק בהם. אדרבה, פעמים רבות הצליחה פדגוגיה זו לייצר את הצורך הכפייתי בדמות סמכותנית ואת הרצון לציית, שאותו כינה אריך פרום "מנוס מחופש" (פרום, 1982).

את המושג "פדגוגיה שחורה" טבעה החוקרת הגרמנייה קתרינה רוטצקי בספרה "הפדגוגיה השחורה: מקורות היסטוריים של החינוך הבורגני" (Rutschky, 1977). ספרה מאגד תפיסות חינוכיות של פדגוגים גרמנים מן המאה ה-18 ואילך ומציג את דפוס גידול הילדים כמערכה אלימה, המתרחשת בין הורים לבין ילדיהם. הספר מתאר גישות חינוכיות, המצוות על הורים להכניע בשיטתיות את בכיים של תינוקות. הוא גם מציג ספרי הדרכה, שהורו להם כיצד לשבור את כוח הרצון של ילדיהם ולהשכיח את הטראומה שחרתו בהם באמצעות ענישה ומניפולציה. רוטצקי מצטטת בספר מדריכים חינוכיים, שציוו על הורים ללמד את ילדיהם לשתוק, לציית ולכבד את סמכותם ללא עוררין. לדבריה, מטרתה העליונה של הפדגוגיה הגרמנית הייתה להבטיח שילדים נכנסים לסדר של החיים, כי סדר חייב להיות, כי סדר הוא מאלוהים. תפיסה זו סברה כי בילדים

1 יש המדגישים כי ההכללה "גרמניה" חוטאת לשונות היסטורית ותרבותית. המרחב דובר הגרמנית, הקתולי והפרוטסטנטי, מאוסטריה בדרום ועד המבורג בצפון, לא אופיין תמיד באחדות תרבותית, ורק בימי ביסמרק, בשנת 1870, אוחדו הנסיכויות דוברות הגרמנית לכדי מדינת לאום אחת. המחברים מודעים לשונות זו, אך דבקים בהדגשת המכנים המשותפים העמוקים והציבים בתרבות הגרמנית.

שוכן יצר הרע, המאיים לפרוע את הסדר, ועל ההורים להכריחו בשלב מוקדם בחיים: למשמעו, לסרסו ולהדחיקו.

הפסיכולוגית אליס מילר מתחה גם היא ביקורת על הפדגוגיה השחורה (מילר, 2010; Miller, 1980). לטענתה, מטרתה של פדגוגיה זו הייתה לשבור את רצונם האוטונומי של הילדים ולהרגילם לציית לסמכות הוריהם, כל זאת מתוך הדחקה האלימות ההורית והמניפולציה שנעשתה כדי להסתירה. הפדגוגיה השחורה, טענה מילר, מסבירה את מה שחוללו הגרמנים ברייך השלישי. הצייתנות לנאצים והרוע הגרמני שהופגן במלחמת העולם השנייה היו תוצר של פדגוגיה גרמנית רעילה, שהפעילו הורים כלפי ילדיהם – באלימות פיזית ובמניפולציות רגשיות שהסתירו אותה מן התודעה. בעקבות ניתוח ביוגרפי מעמיק טענה מילר שהיטלר ואכזריותו היו תוצר של התעללות הורית חוזרת ונשנית. את שורשי הרוע מצאה מילר (2010) ברעל הביתי, באלימות הורית ובהתעללות רגשית – תוך העלמתה מן התודעה, במה שפרויד כינה "האל-ביתי" או "המאיים הביתי" – המקום שהיה אמור להיות המגונן ביותר, אך מעורר חרדה וטראומה. לדעת מילר, הדפוסים של הפדגוגיה השחורה בגרמניה לא פסקו לאחר המלחמה, והורים המשיכו להפעילה גם בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20. סיפורה של כריסטיאנה פ., למשל, היווה דוגמה עכשווית להמשכיות תרבותית ופדגוגית (הרמן וריק, 1982).

בניסיון להבין את שהתרחש בגרמניה עם עליית הנאצים זיהו גם חברי אסכולת פרנקפורט את עלייתה של אישיות סמכותנית, צייתנית וחסרת אמפתיה. את הופעתה של אישיות כזאת הם חיפשו בדפוסי גידול הילדים בגרמניה ובשינוי יחסי גומלין במשפחה (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1982; Fromm, 1955; Poster, 1988). חוקרים מרכזיים, כמו אריך פרום ותאודור אדורנו, הסכימו כי מדובר בדפוס אישיות מסוכן, ששורשיו מצויים בחולשת סמכותו של אבי המשפחה ובהחלפתה בסמכות חיצונית. גם הציפייה של הורקהיימר למצוא סמכות אב כדפוס נורמלי משקפת את התרבות שהוא פועל בה (ראו Yair & Soyer, 2008). לטענת חברי האסכולה, האישיות הסמכותנית מחפשת אחר דמות עוצמתית של הזדהות הפועלת מתוך צמצום האוטונומיה, האמפתיה ושיקול הדעת של הפרט. לטענת פרום (2015), דפוס היסטורי זה הוא מסוכן, כיוון שצייתנות חסרת שיקול דעת עלולה להוביל חיילים ללחוץ על הכפתור שיוביל לסוף העולם.

תובנות פסיכולוגיות אלו פעלו על רקע תשתית פרשנית תרבותית רחבה מאוד, שבה התנדנדה הפדגוגיה הגרמנית – כבר מאז "הנאורות מהי" של קאנט (1997) – בין שני קצוות: הצייתנות והביקורת נגדה (Trohler, 2003). הדרישה התרבותית לצייתנות באה לידי ביטוי במיתולוגיות ובאגדות העם הגרמניות, למשל בספרו של וילהלם בוש משנת 1865 – "מקס ומוריץ" (בוש, 1965) ובאוסף האגדות של האחים גרים (פולמן, 2015). מנגד, סופרים ובמאים ביקרו את הצייתנות הגרמנית וראו בה שורש כל רע בגרמניה. כך, למשל, עולה מן "הנתיץ" של היינריך מאן (1986) או מן הסרט "המלאך הכחול" של יוזף שטרנברג (Sternberg, 1930). דומה כי "פאוסט" (גתה, 2006) ביטאה טוב

מכול את ההתנדדות בין שני הקטבים של מטרות החינוך הגרמני: בין הרציונליזם לבין הרומנטיקה, בין הצייתנות לשכל ולאפולוני (לתבוני ולקדור) לבין ההתאוות הרגשית אל מפיסטו ודיוניסוס (התשוקתי והספונטני). יוצרים, קולנוענים, סופרים ומשוררים גרמנים המשיכו לבטא דואליות תרבותית זו והסכימו שבפדגוגיה הגרמנית טמונה בעיה. היפתחותם לעולמות תרבותיים אחרים המחישה להם זאת היטב. לדוגמה, קורט לויין, פסיכולוג יהודי גרמני שנמלט לארצות הברית מאימת הנאצים, פגש בארצו החדשה פדגוגיה שונה. כבר בימיו הראשונים בארצות הברית הופתע מן האפשרות לקיים חינוך שונה מזה שהתנסה בו בגרמניה:

עבור מי שמגיע מגרמניה, מידת החופש והעצמאות שיש לילדים ולבני נוער בארצות הברית היא מדהימה. מרשים במיוחד הוא היעדרה של צייתנות של ילדים ביחס לבוגרים או של סטודנטים ביחס למרצים שלהם... התפיסה בגרמניה היא שזכותו הטבעית של הבוגר לשלוט וחובתו של הילד לציית (Lewin, 1936, p. 269).

מבחינתו של לויין, הפדגוגיה הגרמנית השחורה הייתה הנורמה. מחקרים משווים שנערכו בעשורים הסמוכים למלחמת העולם השנייה גילו כי הוא צדק: המשפחה הגרמנית אכן נטתה להיות סמכותנית ועודדה צייתנות לסדר ולסמכות (Koomen, 1974). הביקורות על דפוסי גידול הילדים בהיסטוריה של גרמניה מפגינות הסכמה מפה לפה: עד מלחמת העולם השנייה התאפיין החינוך הגרמני בפדגוגיה שחורה, שהרעילה את נפשם של הצעירים והפכה אותם לצייתנים, לאכזריים ולחסרי אמפתיה. ספרים אקדמיים וביקורת על האכזריות הגלומה באגדות העם הגרמניות הובילו לביקורת על הסמכותנות בגידול ילדים ולצנזור והדחקה של אלימות הורית. שניידר (Snyder, 1978), למשל, טען כי אגדות העם הגרמניות טבעו בגרמנים תכונות לאומיות, כגון משמעת, צייתנות, סמכותנות והערצה כלפי אלימות ולאומנות. ביקורות מעין אלו הובילו מפקדים אמריקנים לאסור על השימוש באגדות כחלק מדה-נאציפיקציה, קרי החינוך המחודש של העם הגרמני לאחר המלחמה (Snyder, 1951, 1978).

ואמנם, עקב חשיפתה של הפדגוגיה השחורה וזיהוי השלכותיה השליליות, חל בגרמניה שינוי. מאז מועד כניעתה של גרמניה, שנקלט בתודעת הגרמנים כשעת האפס, ומאז מהלכי הדה-נאציפיקציה צצה בגרמניה מגמה לאמץ פרקטיקות מודרניות וליברליות של גידול ילדים (Demuth et al., 2012). למרות הבדלים קלים בדפוסי ההורות בין מערב גרמניה לבין מזרחה (Uhlendorff, 2004) ביקשה גרמניה בשנת 1945 לכרות גט תרבותי מן הפדגוגיה השחורה וכיוונה את צעירה לכונן חברה של אנשים דמוקרטים ושוחרי שלום. בשפת המקום, בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 אימצה גרמניה מדיניות ידיוותית לילדים (Kinderfreundlich) או מדיניות אנטי-סמכותנית (Antiautoritäre Erziehung). ואכן, מחקרים חינוכיים בגרמניה בתימינו מעידים כי מוראות הפדגוגיה השחורה חלפו מן העולם, והמשפחה הגרמנית נוטה לאמץ כיום גישה

שוויינית ואינדיבידואליסטית בגידול ילדים (Demuth, Keller, & Yovsi, 2012). חוקרים נוספים מציינים כי התרבות הגרמנית מייצרת אידאל של חינוך לאוטונומיה ופרקטיקות נגזרות להורות תומכת (Schwarz, Schafermeier, & Trommsdorff, 2005). הם מראים, לדוגמה, שהורים גרמנים מעודדים ילדים להיות עצמאים ובלתי תלתיים בכל הנוגע להרגלי ניקיון, לנימוסי שולחן ולהתנהלות מסודרת בבית הספר (Karr & Wesley, 1966). הורים גרמנים רבים מעודדים את ילדיהם בדיבור ובמשובי מגע קלים להיות בני־שיח שווים ושכלתניים. ההכרה הציבורית בצורך להפסיק את האלימות ההורית אף הובילה לחקיקה: החל משנת 2000 אסר החוק הגרמני על הורים וגנות להפעיל אלימות חינוכית. תיקון 1631 לקוד האזרחי קבע כי "לילדים יש זכות לגידול בלתי אלים. ענישה גופנית, פציעות נפשיות ואמצעים משפילים אחרים הם אסורים" (Contents and limits of care for the person of the child, 2000).

ואולם, שינוי חברתי, הכרוך בשינוי ערכים, לרבות הסדרי גידול ילדים, דורש מטבעו זמן רב להטמעה. עדויות מן הספרות הפסיכולוגית וסקרים מן העת האחרונה בחברה הגרמנית מעידים כי משימה זו לא הושגה במלואה (Fagnani, 2002). על אף הליברליזציה ביחסים הבין־דוריים העדויות מורות כי לא חל שינוי גדול בעשורים האחרונים. מחקרים פסיכולוגיים הראו שבכי ורגשות המשיכו להטריד הורים גרמנים רבים גם לאחר המלחמה, ורבים מהם המשיכו להשתמש בדרכי חברות מסורתיות כדי להגבילם. מחקרים שהשוו בין המצב בגרמניה לבין המצב בארצות הברית לימדו כי הורים גרמנים מענישים יותר וקפדנים יותר בכל הנוגע להרגלי אכילה, לניקיון ולהיגיינה עצמית ובכל הנוגע לעמידה בחובות בית הספר (Devereux, Bronfenbrenner, & Suci, 1962; Karr & Wesley, 1966). ועוד, מחקרים אלו הראו כי אימהות גרמניות אטיות יותר בתגובתן לבכי תינוקותיהן לעומת אימהות אמריקניות.

על אף קיומם של סימנים לליברליזציה במשפחה הגרמנית ועל אף החוק האוסר על אלימות הורית, העבר לא חלף ונעלם. סקרים עכשוויים מורים, למשל, כי אלימות כלפי ילדים אכן לא פסקה בגרמניה גם לאחר חקיקת החוק (Bussmann, 2004). אתר האינטרנט Endcorporalpunishment.org מציג סדרת נתונים מתעדכנת על הכאת ילדים בגרמניה, והנתונים בו מטרידים (Prevalence/attitudinal research for Germany in the last 10 years, n.d.). לדוגמה, סקר שבוצע בשנת 2012 העלה כי 40% מן ההורים בגרמניה מכים את ילדיהם באחוריהם, ו־10% נוספים מניפים את זרועם להכות את ילדיהם על פניהם. סקר משנת 2007 (שם) דיווח על ממצאים דומים: 40% מן ההורים דיווחו על אלימות כלפי ילדיהם. סקר על אנשים בוגרים, שנעשה בשנת 2011 (שם), מצא כי למעלה מ־50% מהם חוו אלימות הורית בילדותם, הגם שצעירים מדווחים על אלימות פחות ממבוגרים. שלוש שנים לאחר שנחקק החוק נגד אלימות כלפי ילדים ביצעה הממשלה סקר של דפוסי גידול ילדים. הסקר מצא כי רק 28% מן ההורים ציינו כי הם נמנעים מהכאת ילדיהם (ראו נתונים מתעדכנים, Country report for Germany, 2016). נוסף על כך, מחקר שהשווה בין חמש מדינות במערב אירופה

יכולים להעלות על דעתם שיטת חינוך ללא ענישה פיזית מתונה או קשה. שלישי מן ההורים בגרמניה גם חווים אלימות קשה מצד בני זוגם – השיעור הגבוה ביותר מבין חמש המדינות המשוות במחקר.² זאת ועוד, מחקר משווה בין 10 מדינות באירופה (ראו כלפי ילדים: רק אחד משבעה גרמנים מגיב תגובה חיובית כלפיהם, ועובדה זו מעידה על פער ניכר מדנמרק השכנה, למשל).

מכלול הממצאים מורה כי לא כל ההורים בגרמניה אלימים כלפי ילדיהם. עם זאת, שיעור ניכר מן ההורים מפגין המשכיות בשימוש בפדגוגיה שחורה, ושיעור זה – כפי שנראה בהמשך – תופס את עינם הרגישה של הישראלים. הממצאים גם מלמדים כי מדיניות הממשלה והתרבות חוברות ליצירת חברה שאינה מעודדת ילודה ואינה תומכת בנשים יולדות ובהשתתפותן של אימהות בשוק העבודה (Koppen, 2006).³ על אף החקיקה נגד אלימות כלפי ילדים נותרה גרמניה אנטיפיתית כלפיהם – לא מפני שילדים אינם גורמים שמחה להוריהם, אלא מפני שהם מפרים את הסדר. וסדר בגרמניה היה ונותר מעל הכול (יאיר, 2015).

חיוק נוסף לטענת ההמשכיות התרבותית נמצא במחקרים על דפוסי גידול ילדים בגן הילדים בגרמניה. עבודתם של אפלבוואם ודיוויס (Appelbaum & Davis, 2013) על ההיסטוריה של החינוך בגן הילדים בגרמניה, למשל, הראתה כי בשנות ה-70 הקימו הורים גרמנים קבוצות של "קינדרלאדן" – חנויות ילדים – במטרה לחולל מהפכה ביחסם שלהם להיררכיה ולצייתנות ובמטרה לגדל את ילדיהם ללא מורא מסמכות, כולל סמכותם שלהם. המהלך נועד לייצר חברה אנטי-סמכותנית, אולם מאות גני הילדים שהוקמו ברוח זו מצאו את עצמם מתמודדים בקושי רב עם המסורת הגרמנית. הם נקלעו לפרדוקסים פנימיים, ולימים רובם נסגרו (Appelbaum & Davis, 2013). הנה כי כן, החינוך המסורתי בגרמניה לא ויתר על מקומו על אף שאיפתם של הורים רבים לחולל מהפכה בנפשם-הם. בהמשכיות של דפוסי העבר צפתה גם החוקרת השוודית נורמן במסגרת מחקר שדה אתנוגרפי בגן ילדים גרמני (Norman, 1991). לדברי נורמן, הגננות שצפתה בהן נעלו ילדים בוכיים בחדר נפרד והסבירו את הפרקטיקות חסרות המורך שלהן כתגובה לפינוק היתר ולחוסר עצמאותם של ילדים: "הפדגוגיה הגרמנית דורשת תוצאות, כאלה שניתן לנבא אותן, והדבר מוליך לחוסר רגישות כלפי ילדים, מכיוון שרגישות אינה מייצרת או מנבאת את התוצאות הרצויות והיא רק יכולה לסבך את העניינים עוד יותר" (שם, עמ' 119).

2 עם זאת, האלימות הגבוהה ביותר כלפי ילדים דווחה בצרפת ובספרד, והנמוכה ביותר – בשוודיה.

3 בשנים האחרונות חיוקה גרמניה את המדיניות המעודדת ילודה והורות, ויש סימנים אפקטליים לכך שגני ילדים כברלין מתחילים להתמלא. ואולם, עדיין מוקדם מכדי להציג נתונים שיטתיים המצביעים על מהפכה ביחסה של החברה הגרמנית כלפי ילדים.

הנה כי כן, למרות הסימנים לליברליזציה ולמרות אימוץ החוק האוסר להכות ילדים, מחקרים גרמניים ואחרים מראים כי לא כל דפוסי החינוך השתנו בגרמניה. על אף הצורך הדחוף בדמוקרטיזציה ובחינוך ליברלי חלפו עשרות שנים מן המלחמה עד שחלו שינויים של ממש בחינוך הבית-ספרי (Puaca, 2009). למרות הלחץ האמריקני לאמץ מבנה דמוקרטי, הנותן הזדמנויות חינוכיות חוזרות ונשנות, גרמניה הותירה על כנה את החלוקה הריבודית לשלושה מסלולי לימוד. החינוך בגרמניה נותר עד היום שמרני וחד-תרבותי על אף היותה מדינת הגירה זה שני דורות (Faas, 2008).

זאת ועוד, למרות השינויים בחוקה, רפורמות האזרחים בקינדרלאדן ואימוצן של פרקטיקות ליברליות במשפחה גופא דומה כי הפדגוגיה השחורה והסרט הלבן, שהדחיק בילדים תאוות ורצונות, לא נעלמו מדפוסי גידול הילדים בגרמניה. בשנת 2014 ציינה בהערכה הוועדה הבין-לאומית לזכויות הילד (Committee on the Rights of the Child, 2014) כי הגם שילדים בגרמניה נהנים מזכות לגידול נטול אלימות, היא עדיין מודאגת מכך שמספר ניכר של ילדים בגרמניה חווים בבתיהם דפוסים שונים של אלימות. בגרמניה עדיין ניכר פער בין דימוי של הורות שלווה, המבוססת על מדיניות אנטי-סמכותנית, לבין ממצאים בדבר עיקשותה של סמכותנות ואלימות כלפי ילדים. לא כל ההורים בגרמניה מפעילים פדגוגיה שחורה, אך את צלליה עדיין אפשר למצוא במרחב הציבורי.

מחקר זה מבקש אפוא לבחון את דפוסי גידול הילדים בגרמניה כפי שהם נתפסים בעיני ישראלים המתגוררים בה. השאלה המנחה אותו היא אם התרשמויותיהם תומכות בטענה שהחינוך בגרמניה נעשה ליברלי ושוויוני או שמא משתתפי המחקר רואים בזוויות עיניהם את צלליה של הפדגוגיה השחורה? האם יש החושבים שהורים גרמנים מפעילים מניפולציות רגשיות היוצרות בילדיהם משמעת, צייתנות והיצמדות לסדר? ואם הם מזהים את הפדגוגיה השחורה, מה חושבים המשתתפים בנוגע להשלכות ארוכות הטווח של דפוסי גידול הילדים? בתום בירור השאלות הללו נחזור לדון בעין המתבוננת – בישראלים הבוחנים חינוך גרמני – ונגסה להבין מה בתפיסותיהם נובע מן הטראומה התרבותית הישראלית, והאם – למרות הטיותיהם – הם מזהים נכוחה את ההמשכיות התרבותית בדפוסי החינוך בגרמניה. הבחנה זו חשובה: אם מדובר בתפיסות הנובעות מן הטראומה הישראלית, וממילא מסטראוטיפים המושלכים על גרמניה, הרי שאין ללמוד מן הממצאים אלא על ישראלים ועל הטראומה התרבותית שלהם. לעומת זאת, אם תפיסות הישראלים חושפות דפוסים עקיבים המתגלים במציאות, הרי הם מלמדים גם על רציפות תרבותית בגרמניה. על זיקה מיוחדת זו ועל עיקשותן של שתי התרבויות המאמר מבקש להצביע.

המחקר

מחקר זה מנתח את מבטם של ישראלים בני דור שני ושלישי המתגוררים בגרמניה ובוחן באמצעותם את דפוסי גידול הילדים בימינו. ישראלים, אנו מניחים, רגישים

לרפוסים הללו יותר מבני תרבויות אחרות בשל הטראומה התרבותית הקשורה בשואה (Alexander, 2012). ואכן, מחקרים שונים מלמדים כי תפיסותיהם של ישראלים קשורות באיום קיומי וההסברים שהם מספקים לעצמם נטועים פעמים רבות בנרטיבים של הציונות בדבר גלות, עצמאות לאומית ושואה (יאיר, 2011; Bar-Tal, 2013; Bar-Tal, 1992). נאצים והשמדה מוזכרים בתרבות הישראלית בתכיפות ומותרים יחס אמביוולנטי כלפי גרמניה והגרמנים – הערצה המהולה בפחד, בוז המעורב בכפיפות, ותחושת נחיתות תרבותית לצד עליונות (יאיר, 2015; צימרמן, 2013). לטענתנו, החשדנות האופיינית לתרבות הישראלית גורמת למשתתפי המחקר להתבונן במציאות מתוך חיפוש אחר רמזים למה שהתרחש בגרמניה בעבר. החשש המובנה בתרבות מעורר במשתתפים מוטיבציה לחזור מעבר לכסות היום-יום במטרה למצוא מענה לשאלה הבלתי פתורה: איך זה יכול היה לקרות? מבט מפוכח וחששני זה מועצם בשל הטראומה התרבותית הישראלית. הספרות הפסיכולוגית מתארת ראליוז מעין זה כתסמין העצמה פוסט-טראומטי (post-traumatic growth), תופעה שזוהתה לפני שני עשורים וזוכה בעת האחרונה למחקר רב (Rendon, 2015; Tedeschi & Calhoun, 2004). לטענת החוקרים, העצמה או התפתחות לאחר טראומה מפתחות סוג של ראליוז ויכולת להתמודד עם מורכבות.

מחקר זה מתאפשר בזכות העובדה שבעשור האחרון התבססה קהילה ישראלית בגרמניה – מרבית חבריה בברלין ומיעוטם בערים אוניברסיטאיות אחרות. מדובר באוכלוסייה צעירה יחסית, העוסקת בתחומים אקדמיים, טכנולוגיים ואמנותיים, רובם בעלי השכלה גבוהה כלשהי. רובם ממוצא אשכנזי והם בעלי נטיות פוליטיות שמאליות, ובהם גם ישראלים החיים בגרמניה 30–50 שנה – זמן רב לפני שפניה עוול-זלצברגר כתבה את הספר המכונן "ישראלים, ברלין" (2001). בשונה מימי שהותה של עוול-זלצברגר בברלין, הקהילה כיום מקיימת מוסדות חברתיים, מפגשים, ספרייה בעברית, עיתון בעברית, בתי בילוי, גני ילדים ומסעדות ישראליות.

שיטת המחקר

מחקרנו התבסס על כמה מקורות: ראיונות, משוברים לשאלונים איכותניים, שאלות לדיון בפייסבוק ותיאורים מתוך עלון ישראלי בברלין.

החלק המרכזי מבוסס על ראיונות עומק מובנים למחצה עם 80 ישראלים המתגוררים בגרמניה (ראו פרוטוקול הראיון והשאלון בנספח 1) ונדגמו בשיטת "כדור השלג". על סמך היכרות מוקדמת גויסו תחילה המרואיינים מקרב דמויות מרכזיות בקהילה הישראלית בברלין. מרואיינים אלו סייעו לאתר מרואיינים נוספים. בין המרואיינים מצויים ישראלים הנשואים לבני זוג גרמנים או מקיימים זוגיות ארוכת שנים. חלקם מועסקים בחברות גרמניות, חלקם סטודנטים, וחלקם עובדים באורח עצמאי כנותני שירותי תוכנה, קולנוע או מסעדות. הצעיר ביותר היה סטודנט בשנות ה-20 המוקדמות;

המבוגר ביותר, בשנות ה־80 לחייו, מתגורר בגרמניה משנות ה־50 של המאה ה־20. בשל אופיו של הריאיון לא שאלנו את כל המרואיינים את כל השאלות, אלא בחרנו את השאלות שהתאימו להקשר החיים המסוים של כל מרואיין.

לצורך בירורם של עניינים הנוגעים לאורח החיים הגרמני ביקשנו מישראלים החיים בגרמניה להשיב לשאלון אינטרנטי. על סקר זה הקליקו מאות אנשים אך ענו עליו למעלה מ־100, ורק כ־100 סיפקו תשובות שנכנסו לניתוח. אין לנו פרטים דמוגרפיים על המשיבים לסקר, משום שהוא היה וולונטרי ואנונימי לחלוטין.

ועוד, בשולי המחקר העלינו שאלות לדיון בדפי הפייסבוק של קבוצות ישראלים שונות בגרמניה – בברלין, במינכן ובהיידלברג. דיונים אלו סייעו לנו להדגים חוויות נוספות ולבאר היבטים נוספים בחייהם. כמו כן השתמשנו בתיאורים שהופיעו בעלון הישראלי בברלין, "שפיץ".

ניתוח הראיונות והמשובים לשאלונים האיכותניים נעשה באמצעות תוכנת ניתוח איכותני (ATLAS.ti). באמצעות קידוד שיטתי של התמות ושל הנושאים איתרנו היבטים חוזרים ונשנים בעדויות. ניתוח קפדני סייע לחלץ את הנרטיב התרבותי שבאמצעותו ארגנו המשתתפים את הזיקה בין דפוסי גידול הילדים לבין השלכותיהם בבגרות. נציין שהמחברת השנייה של המאמר עובדת בגן ילדים בגרמניה, ותובנותיה סייעו לחדד ממצאים על מבטם של ישראלים מצד אחד ועל חינוך גרמני, מן הצד האחר.

חשוב לציין כי כמו משתתפי המחקר, גם המחקרים אינם כותבים בחלל ריק. אלו ואלו מצויים בהקשר תרבותי והיסטורי ייחודי, המשפיע על מבטם ועל פרשנויותיהם (Finlay, 2002; Taylor, 1998). למעשה, יש מי שיטען כי מאמר זה הורתו בטראומה התרבותית הישראלית. יש שיאמרו שהמחקרים בחרו לנתח את דפוסי גידול הילדים בגרמניה בשל עברם הטעון כישראלים. יש מי שיחשוב שהם מנצלים את מחקרם כדי לבוא חשבון עם גרמניה, ויש אף מי שיטען שהטראומה והניסיון של הישראלים להבין את שורשיה בגרמניה מעוותים את תפיסתם של נחקרים וחוקרים כאחד. זאת ועוד, ייתכן שהטראומה והניסיון גורמים להם להתבונן בעיקר במה שמתאים לתפיסותיהם התרבותיות ולהתעלם באופן בלתי מבוקר מהיבטים חיוביים של החינוך הגרמני, כמו למשל עדינות, אחריות קולקטיבית לשאלות סביבתיות ורגישות לשאלות של חוק.

צודקים המציינים כי הפדגוגיה הגרמנית ידעה גם לגדל משוררים, סופרים ומוזיקאים ברמה גבוהה ביותר. עם זאת, תומס מאן, למשל, ממבקר התרבות הגרמנית מבית, ציין כי השאיפה הרומנטית לחלום, המייצגת רוח גרמנית זו, או השאיפה אל מרחבי הרוח הפנימית היוצרת, ה"אינרלישקייט", לוותה תמיד בזנבו העוקץ של השטן (Mann, 1963).

למען הגילוי הנאות, ייתכן כי תרבותנו השפיעה על מיקוד מבטנו בדפוסי גידול הילדים בגרמניה ועל פרשנות הממצאים. נקודת המבט שהחוקרים ומשתתפי המחקר מתבוננים ממנה בחינוך בגרמניה קשורה בטראומה תרבותית ישראלית. ואולם, בניגוד לחשש מהטיה, נטען כי דווקא התבוננות זו מסייעת לחשוף בדפוסים אלו את מה שהורים

ומחנכים אינם רוצים לראות, כלומר יציבות בדפוסי גידול הילדים והמשכיות מתונה בפדגוגיה שחורה. כפי שהראו סקרים ומחקרים, יש מה לראות מאחורי הנימוס בחברה הגרמנית: יש מכות ואלימות מאחורי הווילון, ויש גם תפיסות חינוכיות המשכיות. לא נכחד: יש מה ללמוד מן החינוך הגרמני, אולם המבט הישראלי מסייע לחשוף המשכיות בדפוסי חברות, שהפוליטיקה הגרמנית – בלחץ בעלות הברית – ביקשה לשנות בשעת האפס שלאחר התבוסה. לא זו אף זו: ראיית הגרמנים כ"ילידים" מאפשרת לכוון מבט קונטרה-קולוניאלי, המגיב על מבטם הקולוניאלי של גרמנים על ישראל ועל הישראלים. מן הראוי לציין כי מבטם של הגרמנים על החינוך הישראלי הוא אמנם מטרה משלימה, אך הוא חורג מגבולותיו של מחקר זה.

ממצאים

גוסטב איש הברזל... ניסה להחדיר בילדיו את חוקי היסוד שבזכותם – כך סבר – הוא עצמו זכה להצלחה: חריצות, רגש חובה, ציות מוחלט לחוק, קבלת מרותה של סמכות גבוהה יותר – בין אם יקראו לה אלוהים, הקיסר או החוק... הוא האמין בהיררכיה עלי אדמות כאילו היתה מעין מרחב: למעלה, מעל לכול, יושב אלוהים, במרחק רב מתחתיו הוא עצמו – וביניהם ראש המטה הכללי, שופט בית המשפט העליון או הקיסר, לכל אחד מקומו הקבוע (פאלאדה, 2016, עמ' 22–23).

כאמור, את הזהות הישראלית מכוננת טראומה תרבותית (Yair, 2015a, 2015b), וטראומה זו מחדדת את חושיהם של משתתפי המחקר המתגוררים בגרמניה. הם מנסים, במודע ושלא במודע, לענות לעצמם על השאלה "איך הם עשו את זה?", והם עושים זאת גם באמצעות בחינת דפוסי גידול הילדים. באמצעות ההתבוננות בדפוסים אלו המשתתפים מנסים לפענח מה עמד ביסוד יכולתם של הגרמנים להשמיד יהודים בניקיון סדיסטי ובלא אמפתיה. לפיכך, שורת ילדים ההולכת אחר גננת גורמת להם להסב מבט ערני לאחור; גני משחקים הפזורים במרחב העירוני משמשים להם זירה לצפייה סקרנית; ומפגשים בבתי חבריהם – או התנסויותיהם שלהם בעקבות נישואין לבן זוג או לבת זוג גרמנים מעוררים בהם תהיות על מה שהתחולל בשואה. יש השואלים את עצמם אם החינוך הגרמני ממשיך ומכין את נפשם של ילדים גרמנים לכך שיהיו מסוגלים לבצע משימות סדיסטיות כמו שעשו סביהם וסבתותיהם, ושוב ללא אמפתיה או אשמה עמוקה. חלקם מתבוננים בהיבטים בגליים לחלוטין – האופן שבו ילדים נושאים את צלחתם לאחר הארוחה או השקט המדמים בארוחת הערב הביתית – ומסמנים קו פרשני לאחור וקו חששני לעתיד.

משמעת וסדר: "ילדים גרמנים לא בוכים, כלבים גרמנים לא נובחים"

כאמור, השאלה המנחה במחקר הייתה אם הישראלים משתתפי המחקר תומכים בטענה שהחינוך בגרמניה נעשה ליברלי ושוויוני או שמא הם רואים בו פדגוגיה שחורה, שעיקרה הפעלת מניפולציות רגשיות בילדים וחינוכם למשמעת, לצייתנות ולהיצמדות לסדר. המובאות שלפנינו מעידות שהישראלים מוטרדים מדפוסי גידול הילדים בגרמניה של המאה ה-21, ואפשר לסכמן בתובנה של דוקטורנט ישראלי: "הכלבים והילדים פה ממושמצים". כפי שנראה, משמעת זו והדפוסים היוצרים אותה מעוררים בישראלים אי-נוחות. השקט של תינוקות גרמנים וצייתנותם לסמכות הוריהם – אותו שקט ואותה צייתנות שהם מציינים בדברם על כלבים גרמנים ועל שוטרים או קצינים נאצים – מציירים אותם כבלתי אנושיים. הם מזכירים למשתתפי המחקר עבר טראומתי מימי השואה, והם משתמשים במראה עיניהם ברחוב ובבית הגרמני כדי לספק לעצמם פשר בנוגע לעבר. הנה עדויות לדוגמה:

עדות א: אם אתה שומע תינוק בוכה ברכבת – זה לא תינוק גרמני. תינוקות גרמנים לא בוכים. הם ממושמצים.

עדות ב: גם הילדים פה, קצת בציניות, סליחה, נראים מחונכים יותר. הם לא צורחים נורא או בוכים נורא.

עדות ג: כן, הילדים בשקט פה, הם לפעמים בוכים, אבל בשקט, לא שומעים, זה לא בטונים הישראליים.

עדות ד: אתה יכול לראות פה באו באן [ברכבת הקלה] הרבה פעמים, למשל, תינוקות בוכים ואמא שמתעלמת מהם. זה החינוך שלהם. שום דבר לא יצא מהבכי הזה, חלאס. והם גדלים והם באמת לא אנשים בכינים, הם אנשים שהכול... חושבים רק סדר, ויש להם רגשות, אני לא אומר שאין, אבל הם לא מביעים אותם לעתים קרובות מדי. הם, זה כאילו חולשה או, זה לא יפה, זה לא נעים שמישהו מביע רגשות באופן כל כך קיצוני. זו איזו שהיא אווירה קרה כזאת. כל הסטיגמות האלה נכונות, זה לא סתם.

עדות ה: בארץ הכול מאוד אמוציונלי ואפילו היסטרי לפרקים. פה השליטה העצמית מאוד חשובה, ואני רואה שמלמדים כבר ילדים קטנים איך לחכות בתור, איך לחכות שאנשים ייצאו מן הרכבת ורק אחר כך אפשר לעלות. שליטה עצמית ואיפוק הם תכונות שאפילו לא הייתי מוערכת, אלא נתפסות כמובנות מאליהן ברפרטואר של בן תרבות. מין תנאי הכרחי.

עדות ו: ילדים פה לא בוכים ברחוב! [יש] הבדלי מנטליות. הלכנו לגן שעשועים, והייתה שם ילדה גרמנייה עם אמא שלה. הילדה רצה לכביש ועוד רגע נדרסת, והאמא עצרה אותה ולקחה, ילדה בת ארבע, והאמא גיהלה אתה שיחה כאילו אינטלקטואלית, רצינית. כאילו למה אסור לעבור את הכביש וזה. בקיצור, לא הרימה את הקול, אף אחד לא בכה. כאילו, זה כל כך נראה לי

מת! כאילו, הילדה שלך רצה עכשיו לכביש, היא יכלה עכשיו [להידרס]. עוד פעם, זה לא עושה לך משהו? לא יודעת.

אמירות כמו אלו חזרו ועלו בראיונות ובשאלונים. הן מלמדות על הטרדה, על המוטרדים ועל הטרודים כאחד. הדברים חושפים את הטראומה התרבותית הישראלית, המדריכה את מנוחתם של משתתפי המחקר. הם חושפים שמי שחונכו בטקסי שואה ישראלים ובביקורים ב"יד ושם" מודאגים מכך שבארצם החדשה יש דפוסים סמכותניים, שהם היו בטוחים שהשתנו מן היסוד. המשתתפים מפענחים לאחור את מה שהם רואים לנגד עיניהם כדי להסביר לעצמם מה יכול היה לעמוד ביסוד האסון היהודי הגדול בהיסטוריה. ואולם, בה במידה שהממצאים מצביעים על הטראומה הישראלית המכוננת אותם, תצפיותיהם החוזרות ונשנות בצללי הפדגוגיה השחורה בגרמניה בת ימינו גם מצביעות על עיקשותה של תרבות החינוך הגרמנית.

בעקבות עדויות המשתתפים ניסינו להבין כיצד מנוהל טבעם של תינוקות, כך שבגרמניה הם "לא בוכים". תצפיות אקראיות הניבו שלל מהיר של דוגמאות שתרמו הסבר אפשרי לדפוס שעלה מן הראיונות. באחד הבקרים ראינו אב מוליך את בתו השנתיים לגן הילדים. הוא פסע 20 מטרים לפניו, ולאחר שעבר את פינת הרחוב היא החלה לבכות בכי תמרורים ולא המשיכה ללכת. האב נעמד 30 מטרים ממנה. הוא לא הסתובב לעברה וגם לא הגיב לבכייה, אלא המתין עד שתסתיים הסערה הרגשית. לאחר דקה של תצפית המשכנו בדרך. האב עוד המשיך לעמוד שם וכמוהו בתו.

במקרה אחר ראינו זוג עומד ומשוחח עם עובר אורח ליד מכוניתם. דלת המכונית הייתה פתוחה לרווחה, ומתוכה בקע בכי תינוק, שנשמע צעיר משנה. הם שוחחו עם אותו אדם ולא נראו מוטרדים מן הבכי. לפתע פרץ מן המכונית גור כלבים, ושני ההורים קפצו לאחוז בקולרו, ללמדנו שלא היו מנותקים מן המתרחש במכונית. בכי התינוק שהיה בתוכה נמשך, אך ההורים לא הוטרדו ממנו. הם המשיכו לשוחח על גלידה, בעוד תינוקם בוכה.

המסר המייצג שעבר לילדים הבוכים בשני אירועים אלו היה ברור: בכי אינו משהו שמפנים אליו תשומת לב. כפי שסיפרה אם ישראלית, היחס האופייני הזה מרגיז אותה:

כשתינוק מתחיל לבכות הדבר הראשון שבדרך כלל אומרים לו: "זה בסדר, לא קרה כלום". אותי זה שיגע. גם במשפחה של בעלי, ההורים שלו ככה. וזה נורא הרגיז אותי בהתחלה. אין את האמפתיה הזאת, מלמדים אותך להיות חזק. תתמודד עם זה.

הורים המגיעים לגרמניה מישראל אכן מופתעים מניהול הבכי ומן ההתעלמות מן החולשה הרגשית של הזאטוטים. רבים מהם נדהמים למצוא את עצמם נדחקים אל מעבר לקו הבכי – קו פיזי המתוח על רצפתו של גן הילדים, ולהורים, לא לילדים, אסור לחצות אותו. בגני ילדים יש "אזור פרידה" ו"אזור נשיקה", ואף יש קו אדום של ממש,

שמעבר לו אסור להורים וילידים להמשיך להיתלות אלו באלו. בגן יש שגרה וסדר, ומרגע שהילדים נכנסים אליו אסור לאפשר לחולשותיהם הבכייניות לפרוע אותם, כי הורים רגשנים מפתחים כאוס מסוכן. לפיכך, יש גננות המעקמות את אפן כאשר הורים מתמהמהים בטקס הפרידה, והן אף נוזפות בהורה המבקש להישאר עם הבן או הבת כדי להקל עליהם את הקושי שבמעבר מן הבית למסגרת. זאת ועוד, הן אינן מסכימות שהורים יוציאו ילד מן הגן לחופש מאולתר בלא סיבה. ההיגיון קובע שהפרת השגרה של הילד עלולה להפריע לשגרת הגן עם שובו. לפיכך, גם ביקור של יום אצל סבתא עלול לזכות לנזיפה מן הגננת, כיוון ששבירת שגרה מעיין זו עלולה להחזיר ילד עם רגשות רוטטים מגעגועים ומבכי, ואלו, כאמור, הפוכים לאידאל הסדר והשכלתנות. ואכן, להבדיל מישאל – שבה ההורים מעורבים מאוד במתרחש בגן הילדים – בגרמניה גם ההורים מצייתים לגננת, הנתפסת כסמכות חינוכית עליונה. גננות אינן תופסות את ההורים כחלק מן המשוואה החינוכית, ודעתם נשמעת בגרמניה הרבה פחות מבישראל, כפי שסיפרה אם ישראלית:

להורים אין את הטלפון של הגננת, במקרה נדיר היא תיתן, ואין דבר כזה להתקשר אליה, או לדבר אם לא נקבעה מראש פגישה. כמובן שאם זה משהו דחוף אז אפשר להחליף כמה מילים. ההורים נכנסים לפתח חדר הגן, אבל לרוב לא ממש לפני הגן.

וכך תיארה גננת ישראלית העובדת בגן יהודי בברלין:

מדהים לגלות שהגננות הגרמניות לא צועקות, להבדיל ממני ומהגננת האוסטרלית. הגרמניות מאוד מאופקות, והילדים מחקים אותן. המסרים מועברים דווקא דרך "הסדר השקט". אין בכלל מודלינג של מבוגר עם "רגש מתפרץ". הבעה רגשית זה דבר נדיר בגן גרמני. יש מחוות שקטות ועדינות של חיבה, אבל כל העת נשמר הדיסטנס בין הגננת לילד, למשל המטפלת תלטף את הראש אבל תמעט לחבק.

יש בכך היגיון תרבותי, לא שרירות לב. אידאולוגיה חינוכית, לא קפריזה נאצית. הפדגוגיה השחורה מורה כי משמעת וסדר הם כלי האימון של הנפש, ובדיוק כמו הילדים – גם על הורים להפנימם. אם הורים מאחרים להגיע עם ילדם לגן והפעילות החלה, הם יאלצו להמתין בחוץ גם בסופת שלגים ובקור מקפיא. אם האיחור גדול, עליהם לשוב הביתה כי אין לאחר ואסור לבלבל ילדים באמצע פעילות הריכוז או בשעת ארוחת הבוקר. הורים ישראלים דיווחו כי גם אם ביקרו עם ילדם אצל רופא או הכביש נחסם לתנועה, לא נותרה בידיהם כל בררה. הגננות לא הכניסו את הילדים לגן ושלחו אותם לביתם. כאמור, הורים גרמנים מקבלים את סמכות הגננת, שבים על עקבותיהם ואינם מפריעים לשגרת הגן.

את הקשיחות הרגשית ואת העצמאות הגופנית מאמנים מגיל צעיר ובמימון המדינה. ברחבי גרמניה פזורים מאות גני יער שנועדו "לחשל" ילדים להתמודד עם קשיי הטבע. מדובר במסגרות לילדים מגיל 3, המתקיימות ביער פתוח בכל מזג אוויר. בחורף של שנת 2009, למשל, שהו ילדים בגן יער גם בטמפרטורה של 20 מעלות מתחת לאפס. בגרמניה נהוג להרגיל ילדים לשלג ולגשם, ובעיקר מאמנים אותם שלא לתת לחולשות רגשיות או גופניות להשפיע עליהם. ישראלית נוספת העובדת כגננת בגרמניה אמרה כך:

יוצאים עם הילדים החוצה [בכל מזג אוויר], לא מוותרים על לצאת. גם בגשם, מלבישים אותם בגדים מיוחדים ויוצאים.

שלג, גשם, חום ורוח – ילדים גרמנים מורגלים שלא להתלונן בשל קשיים או אי-נוחות. בגן הילדים מכינים אותם להתעלות על חולשות פיזיות יותר מאשר ללמידה אקדמית בבית הספר, ציינו מרואיינים. אם לשני ילדים סיפרה:

זה יותר כמו בייביסיטר, הולכים הרבה לטיולים, בדרך כלל מדובר על כיתות רב-גיליות, ורוב הזמן הם כולם ביחד, פשוט הם הרבה בחוץ, אם אפשר, ומשחקים.

כפי שציינה בלוגרית ישראלית בריאיון:

פה משוגעים על טבע והם לא חרדים ממזג האוויר, באופן אבסורדי, שאני עוד לא הבנתי אותו. כשרק הגעתי הייתי רואה את הילדים בחורף, כל הזמן התחשק לי לצעוק על ההורים: "מה עובר עליכם? מי מוציא ילד במזג אוויר כזה?".

או סיפור אחר, גם הוא מישראלית שהגיעה עם בתה, בת 3, שמעה על גן יער, התלהבה ורשמה את הילדה. להפתעתה התברר לה שגן יער פירושו ממש זה:

בבוקר בא אוטו, לוקח את הילדים ליער, ובערב מחזיר אותם מהיער, וכל היום הם ביער. וזהו. ביער. הם כאילו, מוציאים את הילדים לטבע ולטיולים כל סוף שבוע באופן מאוד ממוסד כזה. זה מה שעושים. בכל מזג אוויר, בלי לעפוף.

יתרה מזאת, מרגע שילדים מתחילים ללכת על רגליהם, הוריהם מלמדים אותם לרכוב על אופניים אל גן הילדים – ולמעשה לכל מקום – באופן בוגר ועצמאי. הם גם לומדים לשחות בגיל צעיר, ולמול חולשה נאמרת הסיסמה: "נא, אונד? [אוקיי, ו...?]" לילדים אין סיבה לבכות או להתלונן, אדרבה – הם צריכים לשלוט בחולשותיהם ובמאוויהם הרגועים בדיוק כמו מבוגרים. עדויות המרואיינים בעניין זה עקיבות:

נפלת מהאופניים וכואב לך? אמא תסתכל מרחוק ולא תנקוט פעולה – עד שתקום בצורה בוגרת ותמשיך... החלקת מהנדנדה וקיבלת מכה? תשרדי, לבדך.

עדות ועוד עדות מלמדות כי התגברות על חולשות האדם – זו תכלית החינוך. ישראלים מתרשמים מן היחס הנוגשני כלפי סיכונים בגני המשחקים, ובשל אותה גישה "טבעית" גננות גם אינן מתערבות בסכסוכים בין ילדים בגן. "שישרדו באופן טבעי", כמו אומרת התורה החינוכית הגרמנית. אם ישראלית סיפרה, למשל, כי היו הורים שהתלוננו על מה שנראה כהזנחה חינוכית מנקודת ראות ישראלית:

גם ההורים וגם המחנכים פחות מעירים לילדים ונותנים להם להסתדר לבד. והרבה פעמים יש מכות. כשהבן שלנו היה בגן התלוננו על זה, שהצוות יושב על ספסל ולא מספיק מעורב. אז הם אמרו שזו האידאולוגיה שלהם – לא להתערב בין הילדים. שככה זה, ילדים צריכים ללמוד להסתדר לבד אחד עם השני. וזה היה מאוד שונה ממה שאנחנו הכרנו. גם לפעמים הילדים היו הולכים לשיחים ומשווים [את איברי מינם] והיו הורים שהתלוננו על זה, שאמרו שמאוד לא נוח עם זה והיו הורים שאמרו: "מה? זה שלב התפתחותי, זה שלב טבעי בהתפתחות, זאת סקרנות, זה לא משהו שצריך לעורר דאגה".

זאת ועוד, בגנים יש נוהג להוציא ילדים בני 3-5 ל"טירונות", כפי שהישראלים מכנים זאת בבדיחות דעת: שבוע או שבועיים של טיול טבע בלי ההורים כדי ללמדם לשרוד ביער (Kitafahrt) – פרקטיקה חינוכית הנמשכת, למעשה, עשרות רבות של שנים. כפי שסיפרה אחת האימהות:

יש גם את העניין הזה שנורא-נורא מוזר להרבה ישראלים, שלוקחים ילדים בגיל מאוד-מאוד צעיר לטיול לשבוע או שבועיים לנופש. בעיר אחרת. והילדים יוצאים, כאילו גם ילדים שמרטיבים במיטה וגם כאלה שמתגעגעים לאמא שלהם. זה מאוד מגבש את הקבוצה. מחשל את הילדים... עושים אימוני ג'ודו ומקבלים חגורה חדשה בסוף. זה מגיל 4, אני חושבת.

מרואיין נוסף ציין כי החינוך לעצמאות אכן בא לידי ביטוי ביציאה בגיל מוקדם למסעות הישרדות ביער. הוא השווה את הנעשה בגרמניה למודל המגוון של דפוסי גידול הילדים בישראל:

בניגוד לארץ... שהדאגה היא שהילד לא יקבל מכה... אז פה [אומרים]: "אז הילד יקבל מכה". ככה לומדים. יש להם מקפצות מאוד לא בטיחותיות. אז הילד מקבל מכה, וזה לא קורה יותר. יש פה הרבה יותר אחריות... הילד שלה יצא לטיול שנתי, בכיתה ב... והיו צריכים לתת סכין, לשלוח את הילד בכיתה ב לשלושה ימים, הוא עושה קמפינג, והוא אמור לעשות דברים לבד. הוא אמור לקצוע בעץ, אם זו המילה הנכונה, ולחרוט. הוא אשכרה צריך להביא סכין וכל מיני דברים כאלה ש... בתור... החרדה הישראלית – אתה מגן על הילד שלך! אבל פה – הרבה יותר מלמדים אותו לקבל עצמאות.

התייחסות דומה נרשמת בבלוגים של הורים אמריקנים (ראו, לדוגמה, Holzer, 2015). "ההיטלר-יוגנד עוד פה", מהרהרים הורים ישראלים בינם לבין עצמם על חיייהם בטבע של ילדים גרמנים, אך מפתיעה לא פחות היא מסוגלות ההורים הגרמנים להדחיק געגוע, דאגה ואהבה. הורים גם מספרים בהפתעה על הציפייה של מחנכות גרמניות שבידי ילדיהם יופקדו כלי משחת בלא לחשוש לחייהם: למשל, לחזור הביתה מן הגן לבקש שהילדים יתסו באש. ואכן, נפשם העצורה של הורים גרמנים מתחשלת באמצעות ההפרדה המאורגנת מילדיהם, והקשיחות הרגשית של הילדים מתעצבת באמצעות אימון שליטתם בשרירי הבכי והלב. הורים צריכים להכיל את הרגשות ואת הפחדים של עצמם, ילדים צריכים להתגבר על חרדת נטישה ועל קשיי גמילה. אלו ואלו מורגלים על-ידי מערכת החינוך לשליטה ברגשות ולהתגברות על חולשות. כפי שאמרו כמה מן המרואיינים:

ככי זה אצל האוסלאנדרים [הזרים], ילדי המהגרים, ילדים גרמנים לא בוכים, כמו שכלבים גרמנים לא נובחים.

דוגמה לאיפוק הגרמני למול הרגשנות ההורית של בני המזרח התיכון סיפק קרדילוג ילדים ישראלי, שעבד במרכז להשתלות לב בברלין. הדברים, המופיעים בריאיון לעיתון הישראלי בברלין, ברורים:

הרופאים הגרמנים שומרים על איזשהו מרחק מהחולים. אני רגיל שברפואת ילדים הקשר עם ההורים והילד הוא נושא מאוד חשוב. פה יש איזה ריחוק. קשה לי לחשוב על זה שהורים נותנים לי כרגע את הילד שלהם לצנתור, דבר מפחיד לכל הורה, ואני לא אתם בשביל לשים יד על הכתף ולהגיד "אני אעשה את המקסימום בשביל הילד שלכם". גם אחרי הצנתור ההורים לא יכולים לבוא אליי ולשאול אותי איך היה. בסוף היום רופא במחלקה יסביר להם כמובן הכול, אבל אין קשר ישיר. זה חלק מהתפיסה כאן, ההפרדה הברורה בין התפקידים. החולה נמצא כרגע במחלקה, או הרופא של המחלקה הוא זה שצריך לדבר עם ההורים. בארץ הקשר על בסיס מאוד אישי – אני אדבר עם ההורים גם לפני וגם מיד אחרי הצנתור, ואני לא אלך הביתה אם לא ראיתי שהכול בסדר ושההורים רגועים. כאן לא מקובל שאני אעלה למחלקה. אני אמור לעשות follow up [מעקב] דרך המחשב ולראות שהכול תקין או להתקשר לרופא ולבקש ממנו לבדוק. העבודה תיעשה, אבל לא באופן אישי. אני אספר לך סיפור שממחיש את ההבדל: כשילד גרמני נכנס לצנתור, ההורים עומדים בפתח הדלת מרחוק, ולא ראיתי אף פעם ילד בוכה. בפעם שכן ראיתי ילד בוכה, ההורים הרימו אצבע מרחוק והילד נשכב וחיכה שירדימו אותו. מסר של "תפוס את עצמך בידיים". כשמגיעים חולים מאזור הים התיכון, בדרך כלל הילדים על האמא, מחבקים אותה חזק ולא רוצים לרדת לה מהידיים, קצת בוכים. אחרי אחת הפעמים שילדה טורקייה צרחה,

בכתה והשתוללה, הבוס שלי, שהוא באמת אדם מקסים, אמר: "אי־אפשר לחנך את הפרינצסות האלה?". אמרתי לו שבעיניי זו התנהגות נורמלית של ילד מפוחד, אבל הסתכלנו אחד על השני והיה ברור שלא יעזור כלום, אלה הבדלים במנטליות ובהינוך (אסא, 2014).

דוגמה דומה למבט הישראלי המופתע בגן הילדים בגרמניה בת ימינו ולאסוציאציה המהירה לגרמניה הנאצית נתנה אם ישראלית, שהעבירה זה מקרוב את ילדתה מגן ילדים בישראל לגן בגרמניה. לדבריה, לאחר חודש של התנסות היא כמו רואה את היטלר מבצבץ מבין הצעצועים בגן: בסדר, במשמעת, בצייתנות של גיל שנה. כך מדמים ישראלים את התינוקות בגן הילדים הגרמני לכפילים של ילדי היטלר – של מנהיג הנוער ברייך, באלדור פון שיֶראַך:

גרמנים זה קודם כול משמעת. המשמעת זה משהו שמחזירים מגיל אפס. לעשות הכול לפי הכללים, על עיוור, מבלי לחקור, לשאול או להתווכח. בדיוק להפך מההינוך הישראלי, שמעודד את הילדים לחשיבה עצמאית, לחקירה וביקורת תמידית. לפעמים יש לי תחושה שאני מבינה, סליחה שאני אומרת את זה, אבל מבינה איך התרחשה שואה במדינה כזו. הם כל כך ממושמעים, כמו רובוטים. הכול חייב להיות לפי הכללים וזה כולל יושר. [הם] תמיד ישלמו [בתחבורה ציבורית] גם אם לא בודקים אותם, למשל. במידה ומישהו עושה משהו בניגוד לכללים הם מיד מתעצבנים ויוצאים משלוותם, למשל אם מישהו נכנס לסאונה עם בגד ים ולא עירום. רק במקום כזה, שבו מחנכים אותם מגיל אפס למשמעת ונאמנות למסגרת ולחוקים, יכולה להתקיים נאמנות עיוורת למנהיג כהיטלר... אני יושבת עם הבת שלי כבר חודש בהסתגלות בגן. היא בת שנה ואני נדהמת לראות את ההבדלים. כמי שעבדה בארץ במסגרת החינוך ובגן יש הבדל מהותי מהבסיס!! ילדים בני שנה יושבים חצי שעה לארוחת בוקר בלי לזוז, בלי לצעוק, בלי לדבר. ברגע שהבת שלי מזיזה צלחת אומרים לה: לא! זה אסור! ברגע שהיא משחקת עם ילד אחר וצועקת בהתלהבות אומרים לה: אנחנו לא צועקים. הילדים בגן לא צועקים, לא זזים, לא חוטפים.

המשמעת בגיל גן הפגיעה גם את המחברת השנייה של המאמר, העובדת בגן ילדים יהודי בברלין. לקראת המפגש הראשון בין המחברים היא שלחה תובנות מהתנסותה:

כשרק הגעתי, אחד הדברים שממש היממו אותי היה לראות באיזה שקט (יחסי) הילדים אוכלים ליד השולחן. הם לא צועקים וכמעט שלא מלכלכים את הרצפה. אבל הדבר שהשאיר אותי פעורת פה, היה לראות שבסוף הארוחה, כל ילד שכבר יודע ללכת, ולא משנה בן כמה הוא, פשוט לוקח את הצלחת שלו (צלחת קרמיקה שעלולה להחליק ולהישבר), כאשר המזלג והכוס מונחים על הצלחת. הילד הולך לכיוון הגננת, נותן לה את כל המגדל הזה ומשם ממשיך

באופן אוטומטי לכיוון הכיור. הוא עולה בשקט ובנחת על הכיסא, והגגנת עוזרת לו לשטוף ידיים. הלם תרבותי ראשון!

ההלם הזה עולה שוב ושוב בדברי המרואיינים והמשיבים לשאלון. לדבריה של אם ישראלית החיה בגרמניה:

ההבדל המרכזי שאני מוצאת בנושא חינוך הילדים כאן לעומת ישראל הוא שהילדים פה מגיל צעיר מאוד מחונכים להיות אחראים על עצמם. מהרגע שהם יודעים ללכת על הרגליים אף אחד לא סוחב אותם על הידיים, ובדרך כלל גם מפסיקים לקחת אותם בעגלה. מגיל אפס הם סוחבים בעצמם את התיק שלהם לגן ולבית הספר, לעומת ישראל שבה ההורים סוחבים לילדים הכול עד גיל מבוגר. המורים סומכים עליהם, הם מטיילים בתחבורה ציבורית, ואף אחד לא סופר 100 פעמים שכולם נמצאים. הם יודעים שהילדים יבואו אחרי המורה וידאגו לעצמם. למורים פונים בשם המשפחה ובכבוד, וההורים לא ינזפו במורה לעיני הילדים. התוצאות ניכרות. הם יותר מאופקים, יותר ערים לכך שיש עוד אנשים בעולם פרט להם.

וכך סיפרה אם ישראלית לשלושה ילדים, שהיא ומשפחתה מתגוררים בברלין יותר מעשור:

כן, יש יותר משמעת. ברור שהם גם צועקים על הילדים, אבל הם יכולים להגיד משהו בשקט, שהילד יבין טוב־טוב את הגבול. יש פה גבולות הרבה יותר ברורים. ההורות הרבה יותר נוקשה... בהנקה יש נוהג שמיניקים כל שלוש שעות. התינוק בוכה או לא בוכה – זה לא משנה. הגישה בארץ הפוכה. פה כל הנושא של הדחיקת רגשות הוא מגיל צעיר.

ואכן, חוקרי חינוך עומדים על מובנות ההנקה המתוזמנת ודוחת הסיפוקים בגרמניה ומציינים כי אסטרטגיות אלו מפתחות אוריינטציית זמן וויסות עצמי, המכינים את הילד לביצוע הנוהג התרבותי של פעילויות מתוזמנות על־פי סדר (Demuth et al., 2012). ואכן, לדברי הורים ישראלים, החינוך בגיל הרך בגרמניה שונה מבישראל:

הם הרבה יותר קשים. המסגרת קשיחה בהרבה, יש התעקשות על תכנים, והכול בסטנדרטים קשיחים.

מרואיינת אחרת, המתגוררת בגרמניה זה 40 שנה, ציינה תמורות בהדגשי החינוך בגרמניה, אך המחישה בדבריה את המשכיותם של דפוסי חינוך מימים אחרים:

ילד... קודם כול הוא לא פותח את הפה אם לא שואלים אותו משהו. הוא מתנהג כמו... אני ראיתי פה ילדים כאלה, כן? במסעדה. יושבים זוג עם הילדים

שלהם, הילד יושב עם הידיים שלו מתחת לשולחן, הקומה שלו גבוהה, העיניים שלו יורדות למטה, הפה שלו סגור, הוא רק אומר מה שאומרים לו, הוא לא מתפרץ, הוא לא מדבר, הוא לא... הוא לא... הוא מתנהג כמו... כמו בובת חרסינה כזאתי. כן? וזה המשטר הזה!

אדריכלית ישראלית, הנשואה זה 10 שנים לגרמני, מסבירה כי זאת הפדגוגיה השחורה. לדבריה, אחותה, המגיעה לבקרה מדי פעם בגרמניה, מצביעה על ההבדל בין ילדיה לבין חבריהם הגדלים אצל אם מקומית:

בגרמניה אין ויכוח לגבי הילדים. הילדים צריכים להיות, אתה יודע מה זה גהורסאמקייט (Gehorsamkeit)? צייתנות. וככה הילדים גדלים, לצייתנות. זה אפילו עם מורים היום, שאתה רואה שהם כאלה יותר יאפיים. יש בהם עדיין את הדבר הזה. אחותי רואה אותי לפעמים ברכבת כשהיא באה לבקר פה, עם הילדים שלי והיא אמרה: "את אף פעם לא שמת לב כמה שאתם יוצאים דופן?" אמרתי לה: "מה זאת אומרת? יש עוד ילדים פה". היא אמרה: "את לא רואה כמה שאתם יוצאים דופן פה?".

לדברי המרואיינת, הורים בגרמניה עדיין מתנכים את ילדיהם הקטנים לציית לכללים. כשתיארה את ההבדלים בינה לבין בעלה הגרמני, ציינה שהוא מדגיש בבית את הכללים, את הצייתנות ואת השקט:

מגיל קטן יש את הדבר הזה שאין ויכוח, יש כללים, יש חוקים, יש סטרוקטורה. ואוו, זה לא להאמין. אפילו בניו אייג'. נכון שחושבים שהניו אייג' זה דבר רך? אפילו האלה של הניו אייג' אתה רואה אותם, כשאתה כבר מכיר אותם כהורים, אתה רואה שעדיין, כשזה מגיע למשהו, זה לא דווקא צריך להיות עמוק, זה אפילו על המשטח, על קטע של חוקים. נגיד הוא יגיד: "שותים רק מהכוס הזאת וככה לערבב את המים והמיץ ולשפוך עד החצי". הוא שיגע אותי כל כך הרבה פעמים שכשהיינו עם הרבה חברים, יש להם מלא חברים לילדים שלי, והם תמיד שופכים את המיץ רק עד החצי... זה הכול כזה במין "עד לפה"... או נגיד על השולחן בעלי אומר: "עכשיו שקט". יש לו את זה, הוא לא מסוגל לסבול שבשולחן רועש. אז הילדים שלי הם רגילים לזה. ולפעמים כשהוא שוכח את עצמו בדבר כזה והוא מדבר וזה, וזה אבל כאילו הוא באוטומט. יש לחץ מהעבודה ועכשיו הוא עובד מהבית ובארוחות ערב היו לנו הרבה קונפליקטים להיות עם השקט. כאילו, אם כבר, כאילו זה נורא קשה. כל השקט הזה, זה שקט, פשוט שקט בארוחת ערב.

הממצאים מורים כי ישראלים המתגוררים בגרמניה מופתעים מן הרציפות התרבותית בדפוסי גידול הילדים בה. אמנם רק המרואיינת האחרונה הזכירה מפורשות את המונח

"פדגוגיה שחורה", אבל תיאוריהם של המרואיינים והמשיבים לשאלון מלמדים כי פדגוגיה זו לא חלפה לחלוטין מן המציאות בגרמניה. לא כל הגרמנים מחנכים על-פי תכתיבי הפדגוגיה השחורה, אך יש שיעור ניכר הנוהג כך. לא כל פרקטיקה ממחישה פדגוגיה שחורה, אך ישראלים מתארים שוב ושוב הדחקה של בכי ורגשות ואת היחס החיובי לטבע ולטבעי, והם מופתעים למצוא בגרמניה הרבת-תרבותית (ה"מולטי-קולטית") דווקא משמעת שכלתנית והדוקה לסדר, לצייתנות ולשקט. נכון, הם אינם מתארים אלימות גלויה, אולם הם מופתעים מן הכוח החינוכי השקט והשכלתני, המופעל על היצירות ועל התאווות, האופייניות לילדות ישראלית (פורמן, 1994) או לדפוסים למידה בישראל (Yair & Peleg-Fadida, 2013). יש בגרמניה כוח חינוכי בעל עוצמה, אומרים אחדים, ומצביעים על קשיחות שקטה, המשקיטה ילדים וגורמת להם לאמץ דפוסים צייתניים מגיל צעיר ביותר. כפי שציין אחד המרואיינים:

יצא לי לראות הרבה פעמים קשיחות כלפי ילד. הורה שתופס ילד בוכה. נגיד, הוא לא מדבר אליו. הוא תופס אותו, מרים אותו, הילד צורח ובוכה וההורה פשוט קם והולך עם הילד. ראיתי נגיד את הדבר הזה כמה פעמים. אה... אני שמתי לב לטון קשוח של הורים כשמדברים אל הילדים שלהם, אבל אני שוב, אני תוהה אם... אולי אני רואה את זה כי אני ישראלי ואני רגיל למשהו אחר. ואלה ילדים שהם הרבה יותר צייתנים.

ישראלית הנשואה לגרמני זה כ-20 שנה, אם לשתי בנות, ציינה אף היא כי בנותיה הגרמניות שקטות וצייתניות ממנה:

אנחנו מגיעים לארץ וכולם נדהמים מהבנות שלי. הם נדהמים מהעדינות ומהסבלנות, ואיכשהו אני באמת שמה לב שהן אחרות. הן לא קולניות יותר מדי, הן לא צעקניות. לא יודעת. אני הרבה יותר דינמית, אני יש לי קצת יותר פלפל. אבל הן באמת, שתיהן, גם בהשוואה לילדים מהארץ, לילדים של חברים שלי, אני רואה שהן הרבה יותר רגועות והרבה יותר ממושמות.

הפדגוגיה הגרמנית מבקשת ליישר ילדים על-פי כללים שנקבעו מראש. היא גורמת לילדים לארגן מגיל צעיר מאוד את המערך הרגשי-גופני שלהם בהתאם לערכים כמו איפוק, סבלנות וויתור על צרכים אישיים לטובת ערכים תרבותיים. תהליך התרבות שעליו דיבר פרויד (2012א), האילוף של האיד, הוא משמעותי, נוקשה וברור בגרמניה. בניגוד לישראל, בגרמניה מגדלים אנשים שיהיו "בני תרבות" אמינים ויציבים, ותכונות אלו מפותחות באמצעות שליטה ברגש ופיתוח עצמאות מגיל צעיר. ואמנם, כפי שציין פרויד, כל תרבות מקיימת מאמץ חינוכי שמטרתו להכניע את האיד באמצעות תכתיבים חברתיים, אך משתתפי המחקר חשים כי מאמץ חינוכי זה עומד בגרמניה במרכז סדר

היום ומלווה את הילדים עד לבגרות. החינוך בגן הילדים ובבית הספר מכוון לתבניות, להיצמדות לסדר, מאמן ילדים לחלק דברים לשלבים ולמקטעים, ובעיקר להדחיק את האיד המתאווה ואת הרגש הפורץ. עמוד השדרה החינוכי הוא אילוף האיד, והניסיון המרכזי של מערכת החינוך הוא לקחת יצור גולמי, יצרי וליבידינלי ולעצבו במהירות על-פי הכללים של מה שנחשב בגרמניה ל"בן תרבות". לילדים אסור להביע רגשות, ואין כלים תרבותיים לדיבור רגשי. אין שפה רגשית, כיוון שהבעת רגש מביישת את האדם המתגלה בחולשתו. לפיכך, ילדים לומדים שלא לסמוך על הרגש, והם אינם מאפשרים לעצמם לנוע ולנוד עם התנועות המאפיינות את מפיסטו הרגשי. אם כך, על אף כל הליברליזציה והידידות כלפי ילדים, מורים, גננות והורים גרמנים עדיין מלמדים ילדים להדחיק את הרגש ודורשים מהם לתת להיגיון ולסופר-אגו הרציונלי לכוון את מהלכי חייהם.

כוח שקט וסמוי זה של הדחקה ומשמוע המתואר על-ידי המרואיינים הוא שהופך את הילדות והיחס לילדים בגרמניה לשונים כל כך ממקביליהם בישראל. ואמנם, נראה שהמרואיינים תופסים את המציאות כהווייתה: שיעור הילודה בגרמניה נמוך מאוד (1.4 ילדים לאישה) (Sleebo, 2003), בייחוד בקרב השכבות המשכילות. החברה אינה מעודדת נוכחות של ילדים במרחב הציבורי, ויש נרגנות חברתית רבה על הצורך לשאת בתשלומי ההעברה למשפחות עם ילדים. ילדים בוכים ברכבת זוכים לביקורת, ולא מכבר דיווח אתר האינטרנט Toytown על אם שהורדה בכוח מן האוטובוס אל השלג בשל הבכי של תינוקה בן שלושת החודשים (Crying baby gets mum booted off bus, 2011). למרות המדיניות הידידותית לילדים שגרמניה אימצה בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 (Kinderfreundlich), נותרה הידידות במקרים רבים בגדר שאיפה, ובמקרים אחרים – כעול תרבותי. אמנם יש שונות רבה והפדגוגיה השחורה חלפה בשנת 2000 עם תיקון החקיקה 1631 לקוד האזרחי (Contents and limits of care for the person of the child, 2000), אך לדברי משתתפי המחקר, צלליה עדיין נוכחים (חיזוק לעדויות אלו מצוי, למשל, אצל Faguet, 2015).

המחיר של משמעת וסדר: "הם לא יוצאים מהקופסה"

מזיהוי הפדגוגיה הגרמנית נגזרה השאלה על תפיסות המשתתפים בנוגע להשלכותיה ארוכות הטווח על חייהם של צעירים גרמנים. ניסינו לברר מה טורד את מנוחתם של המרואיינים כשהם מתבוננים בתוצאות החינוך בגרמניה. משתתפי המחקר חשו שמשמוע וצייתנות בילדות מגבילים את היצירתיות של הגרמנים בבגרותם. לאחר שעמדו על הדחקה הבכי ועל משמוע ילדים לסדר, משתתפי המחקר שרטטו חץ סיבתי אל תוצאותיהם: בשל העדר בכי ובשל עודף צייתנות אין בגרמניה יצירתיות. דוגמה לנרטיב זה נתנה מדענית ישראלית, המועסקת במכון מחקר מוביל, כשתיארה את

ההבדלים בין דפוסי גידול הילדים בגן גרמני לעומת גן ילדים ישראלי. בהמשך היא קישרה בין דפוסים אלו לבין יצירתיות בבגרות:

הם עושים המון עבודות יד, המון קרפטינג. זה לחלוטין שונה מאשר בארץ, שיש לך גן חובה עם הכנה, עם תכנית לימודים מסוימת, לפחות בשנה האחרונה. את זה אין בגרמניה. אבל מה שכן, אז ככה, מה שחסר כאן לכולם, אבל הכי הרבה לכווארים, אבל זה לכולם, זה גמישות. אין. אין גמישות. אין חשיבה יצירתית, זה משהו שאנחנו רואים לאורך כל הדרך. הילדים כאן גדלים ללא חשיבה יצירתית. אין גם עידוד לזה, או לא רק שלא מעודדים, אלא גם בולמים.

משתתפי המחקר מוסיפים הסבר להשלכות של דפוסי גידול הילדים בגרמניה על הגבלת היצירתיות בטווח הארוך. להבנתם, מה שמוטבע בילדים בגיל צעיר – לא לבכות, לציית, לפעול רק לפי כללים, לא לחרוג מן הקו הישר – מגביל בסופו של תהליך החברות את היצירתיות שלהם. לא מעט מרואיינים תיארו בוגרים גרמנים כצייתנים מוקפדים. לדבריהם, צלה האפרפר של הפדגוגיה השחורה בילדות עדיין מייצר בגרמניה בגרות מודחקת ואפלה שאין בה שביבים של יצירה עליוזה, הנבנית על תשתיות איד בלתי מודחק. הדוגמאות, כאמור, רבות. אחת המשיבות לשאלון ציינה, למשל, את הונחת היצירתיות אצל הילדים והמשיכה בתיאור נרטיב המקשר בין הילדות העצורה לבין בגרות בלתי יצירתית:

[בילדות] היצירתיות פה בקרב ילדים מוזנחת באופן שיטתי. לילדים אין מקום ועידוד להיות אינדיבידואל. הם חייבים להתאים עצמם לזרם. "אף פעם לא עשינו כך" או "אי-אפשר" הן תגובות שכיחות, שאחרים מקבלים ללא ערעור. [בבגרות] הקולנוע מקובע לנושאים הקשורים בפשיעה. הארכיטקטורה אמנם מאוד מודרנית ופונקציונלית, אך משקפת לדעתי יותר את הצד הטכני מאשר את הצד היצירתי.

משתתפי המחקר מפעילים נרטיב המקשר בין העדר בכי בילדות לבין העדר יצירתיות בבגרות. הם מתארים קשר סיבתי בין הארוס המודחק בגן הילדים לבין תוצריו המוגבלים במקום העבודה בבגרות. גם במקרים שהם מאשרים כי יש בגרמניה יצירתיות, הם אומרים שהיא יצירתיות מאורגנת. גם כשהארוס "מתפרע", הוא עושה זאת במקום מוגדר ולזמן קצוב מראש. לטענתם, הסיבה לכך היא שהם לעולם לא יוצאים מן הקופסה. אדריכלית, העובדת בגרמניה זה 10 שנים, אמרה כך:

יש בגרמניה הדחקה, שזאת הדחקה מתמדת, מתמדת, מתמדת, מתמדת. ההדחקה היא של המיניות – שמתפרצת אחר כך באלימות – אבל זו הדחקה גם הרבה יותר בנלית, שבאה לידי ביטוי בשמירה מתמדת על שקט. זה לא שהם קרים, אבל כשמישהו מסרס אותך מגיל קטן אתה [עצור].

[במשרד] אתה יכול לדבר, אבל אז יגידו לך "אבל עם כל השקט עכשיו", כן? כאילו, רק לא להכניס את האנדרלמוסיה עכשיו. את העולם האנדרלמוסי. יש להם טיק כזה והם לא מבינים... וזה שפתאום אתה מביא להם אנדרלמוסיה זה משהו שמערער להם את הסדר, שזה פחדים עמוקים.

איש הייטק ישראלי, החי בזוגיות עם גרמנייה, סיפר:

במשפחות יש את העניין של להחזיק כזה, של להחזיק... יש יותר החזקה כזאת של ילדים שיושבים ואל תיגע ואל תצעק.

משתתפי המחקר אינם רואים את גרמניה כעולם של השלכות. הגם שהטראומה התרבותית שביסוד זהותם הופכת אותם לרגישים מאוד בקריאת המציאות, הם מזהים סוגיות מטרידות בחינוך הגרמני, שבו סדר ויציבות עדיפים מאלתור ומיצירתיות. ואמנם, הפדגוגיה הגרמנית עדיין אמביוולנטית באשר למקומה של היצירתיות, כי זו יכולה לפרוע את הסדר עד כדי חוסר אחריות (Norman, 1991). הגננות הגרמניות אמנם מעודדות את הילדים לצייר, אך הן מפגינות אי־נוחות למול שונות רבה בציוריהם. הן מעדיפות "עבודה יפה ונקייה" ונוהרות מתהליך יצירה חסר משמעת ובלתי מסודר. מנקודת ראותם של משתתפי המחקר, תרגול של קווים מרובעים סופו שהוא יוצר חשיבה מקובעת וסגורה, והדבר אינו מאפשר ליצירתיות לפרוץ מעבר לקו ההדחקה. בעיניהם, החינוך הגרמני לא רק מפתח שליטה מודחקת ברגשות וביצירות מתאווה, אלא גם מאלחש את המנוע התוסס של אלתור ויצירה. דוגמה נוספת לנרטיב זה נתן אינטלקטואל ישראלי צעיר, שחידד את הקשר בין צייתנות בילדות לבין מקובעות בגיל מאוחר:

אני לא יודע אם יצא לך להיתקל בכיתה או בגן עולה לרכבת, עם מלווה אחד או שניים. בארץ בטוח שילד אחד היה נשאר על הקרון. הרי אתה יודע מה הזמן שהדלת נפתחת וזה, וזה לא קורה. או איך שהם הולכים מהגן. אלו חוויות שאתה חווה יותר במקומות שכונתיים. יש לידנו גני ילדים, ואתה רואה את הגננת הולכת ומחזיקה בחוט. יש חוט שקשור עם לולאות, לולאה פה ולולאה פה. והילד האחרון – אנחנו מדברים על ילדים בערך בגיל 3–4 אולי – מחזיק את שאר החוט ככה. כולם עם עיגול, והם הולכים. הם לא יסטו. כי, כי זו הנורמה. כי ככה הולכים. אני חושב שזה גם כי נותנים להם מקום, וכי הם לא רק בלית ברירה, אני חושב. כי המציאות שלנו [בישראל] כל כך היפר. אנחנו מוציאים את זה בבית שלנו, לצערנו. אממ... ועל הילדים שלנו. ואין לנו גבולות ברורים. לטוב ולרע, כי אנחנו גם הרבה יותר יצירתיים. אנחנו ננסה לפתור דברים בעצמנו. הם לא. [הם יחשבו] "יש איש שמבין בזה. הוא צריך לעשות את זה".

המחיר של משמעת וסדר: "הם חושבים לפי החוק, אבל אין להם אמפתיה"

שאלה נוספת נגעה אף היא בהשלכותיה ארוכות הטווח של הפדגוגיה השחורה על חייהם של צעירים גרמנים. משתתפי המחקר חשו שהדחקת הרגש גורמת בסופו של יום להחלשת האמפתיה הבין-אישית.

הנה כי כן, ישראלים בגרמניה רואים בפרקטיקות קטנות ובלתי מורגשות של גידול ילדים את הדרך שבה מעצבים המבוגרים את נפשם של ילדים גרמנים, ואלו לומדים עד מהרה לחסום בעצמם בכי, רגשנות, יללנות ומאווים של רגע ולהעדיף עליהם מעשיות ויעילות. עד מהרה הם מדחיקים את הרעש ואת הגסות של הילדות והופכים לבני ציוויליזציה מנומסת ושקטה – עצורים, עומדים בחובותיהם, כפי שמלמדים את המהגרים בקורס האינטגרציה, שמטרתו להקל עליהם את ההיקלטות. אחד הלקחים המרכזיים שלומד הילד הגרמני שנופל וקם לבדו הוא להדחיק את הבכי ולחסום את עצמו מפני חולשה. הוא לומד שהוריו לא יפגינו כלפיו אמפתיה רגשית, והמרואיינים חשים כי אגב כך הוא גם לומד לפתח עמידות בפני הצורך לחמול על אחרים. המצב אינו כזה אצל כולם, כמובן, אך המחקר מראה כי אימהות גרמניות קשוחות אכן מגדלות ילדים בעלי אמפתיה מוגבלת (Trommsdorff, 1991).

עדויותיהם של משתתפי המחקר תומכות בממצאי המחקרים שנסקרו בחלקו הראשון של המאמר. הדחקת הבכי בילדות מכריתה בגרמנים את היצירתיות, אך לדבריהם גם את החמלה, את היכולת להבין את דרך הלב או לחשוב מתוך רגש. כפי שאמרה אדריכלית ישראלית, גרמנים מפצלים בין זכויות לבין חמלה, והם מתקשים להפגין מורך לב או להזדהות עם האחר:

התחום של נגיד זכויות האדם בחברה. אז יש את הזכויות, הכי הכי זכויות, אבל חמלה אין. אתה מבין? יש לך את הזכויות פה להיות מוגן, החוק מגן עליך כאזרח הכי טוב, הכי טוב. יש לך בכל מקום עמדת ייעוץ, אתה לא תיפול פה. שומרים עליך מכל משמר. החמלה, זה כבר משהו אחר.

אם ישראלית, שהיגרה לברלין עם בן זוגה ועם ילדיה לפני יותר מעשור, חזרה וקישרה בין עמידה על עקרונות אידאולוגיים והקפדה על צדק לבין העדר חמלה חינוכית בגרמניה. בדבריה היא רמזה שתוצאות הפדגוגיה הישראלית נבדלות באופן מהותי מן הפדגוגיה של הורים גרמנים. בפסקה קצרה השלימה המרואיינת מהלך שלם של קישור: מן הגסטפו, דרך השטאזי ועד שכנתה הגרמנייה, המתגוררת כיום ברובע פרידריכסהיין בברלין. מבחינתה, כמעט דבר לא השתנה. אם מְגֵדָה גבלס הייתה מסוגלת להרעיל את ילדיה, היא אמרה, איך ניתן היה לצפות לדאגה גרמנית לילדים יהודים, ולְמָה ניתן לצפות מאימהות גרמניות במאה ה־21?

"תהיה חכם, אל תהיה צודק". אין את זה כאן. ואמרתי את זה לעוד מישהו השבוע – תהיה חכם, אל תהיה צודק. מה הקטע? זה לקחת את הפוליטיקה

ולהגיע לזה שאנשים אמרו, כן, האידאולוגיה היא האידאולוגיה, והפאטרלנד זה הפאטרלנד, ואם הבן אמר משהו אחר, אז הם לא ראו שזה הבן שלהם [והלשינו עליו]. וגם כאן זה ברמות מטורפות. אתה רואה ילד שנופל ובוכה ובמקום להרים אותו – וגם אני כועסת על הבן שלי כשהוא נופל, אבל באותה נשימה אני מרימה ומנשקת וכועסת [ומשמיעה קולות חמלה]. אבל פה הילד ייפול ויבכה, אבל האמא תעמוד ותגיד: "תקום יפה, עכשיו תקום", ואפילו לא תעשה משהו קצת אקספרסיבי, שיראה שיש פה משהו [רגשי]. והיא לא תרים אותו. ללמד לקח, ללמד לקח.

בכך גם חוזרים ומופיעים ההקשרים התרבותיים, המקשרים בעיני הישראלים בין העבר לבין ההווה, בין הנאצים לבין הגרמנים החדשים. בסופו של יום, הדרך שבה המציאות הישראלית מפרשת את החינוך בגרמניה מזכירה את ביקורתיהם של הנקה (Haneke, 2009), רוטצקי (Rutschky, 1977) ומילר (2010) שהוזכרו למעלה. כמו החוקרים הגרמנים שבחנו את עברה של ארצם, גם משתתפי המחקר קושרים בין הפדגוגיה השחורה – שאת שאריותיה הם מזהים ביום־יום של חייהם – לבין מה שהתרחש בשואה. התבוננותם בחינוך הגרמני בימינו מאירה בפניהם את החידה הגדולה: כיצד זה התרחש? לדבריהם, הדחיקת רגשות – המכריתה יצירתיות ומסרסת אמפתיה – היא שאפשרה את התרחשות השואה. היא אפשרה לגרמנים רגילים לציית לחוקים, כי חוקים מחייבים צייתנות, כי חוקים הם המוסר והצדק, כי חוקים הם הגשר לעולם האידאות המושלם – בלי להתרגש מן הצעקות על רציפי הרכבות ומבכיים של שכניהם המגורשים להשמדתם. יתרה מזאת, היו מרואיינים שחשבו שבשל עיקשותו של החינוך הגרמני לצייתנות שקטה ובשל העדפת השכל על פני הרגש והעדר אמפתיה לאחר – מה שקרה בשואה יכול להתרחש בגרמניה שוב. אחת המרואיינות אמרה זאת כך:

זה יכול לחזור, אני אומרת לך שזה יכול לחזור. אני חושבת שגם חברה שלי אמרה לי פעם: מאתיים שנה הם אוגרים הכול בפנים, ופעם במאתיים שנה הם מתפוצצים והורסים את העולם. וברגע שיעברו מספיק דורות, וכיוון שהם לא מדברים [על זה, אז] בעוד שניים או שלושה דורות הילדים לא ידעו מה הסבים שלהם עשו. לא יהיה להם רפרנס, וזה יחזור. תהיה איזו שהיא אוכלוסייה שתפריע להם מדי. יהיו לך יותר מדי תורכים, יהיו יותר מפלגות, יותר מסגדים פעילים וכנסיות פעילות, וזה יקרה שוב. אולי לא רצח שיטתי, אבל משהו יקרה.

המרואיינים והמשיבים לשאלון רואים זיקה בין הרוע הגרמני בשואה לבין תסמונת פדגוגית עיקשת הממשיכה לכונן את דפוסי גידול הילדים בגרמניה עד ימינו. הם מזהים תרבות שבה שליטה תבונית, שפרויד (2012א) תיאר כשליטה של הסופר־אגו הבוגר על האיד הילדי, עדיפה מרגשות. בגרמניה הליברלית והרבת־תרבותית, שבה המרואיינים

חיים ונהגים מחופש רב, הם רואים את דפוסי גידול הילדים ומוזהים אותם עם העבר הנאצי. רציפות תרבותית זו בדפוסי גידול הילדים מעלה בחלק ממשפטי המחקר את המחשבה שמה שהיה הוא שיהיה. ואמנם, יש בקרבם מי שחושבים ששואה יכולה להישנות בגרמניה, מפני שהם רואים כיום את פעילותן של אותן סגולות נפשיות שאפשרו את שיתוף הפעולה של גרמנים רגילים עם מנהיגיהם ברייך השלישי: חוסר אמפתיה, נטייה להשלמה (יאיר, 2015) ולציות עיוור לחוקים בלתי אנושיים (Browning, 1992; Goldhagen, 1997). יש בקרב המרואיינים מי שמזהים שעמיתיהם ובני זוגם הגרמנים חרדים מפני הגיהנום של הרגש. לדידם, הגיהנום של הכאוטי והבלתי נשלט עדיין מהווה איום כבד על היציבות הקרירה של הפרקטיות השכלית (יאיר, 2015). נכון, העליונות של השכלי והאזרחי היא מפתח לניצחונם של גרמנים ולעליונותם על שאר אירופה, הם אומרים, אך בסופו של יום זה עשוי להיות ניצחון פירוס.

סיכום

"סרט לבן – סיפור ילדים גרמני" (Haneke, 2009) הוא סרט קולנוע שניסה לתת פשר לשורשי הרוע בגרמניה מתוך התמקדות בפדגוגיה השחורה שעמדה בבסיסו. 100 שנים חלפו מזמן התרחשותה של העלילה שתיאר הבמאי הנקה. חלפו גם שתי מלחמות עולם, ונשכחו מיילויני המתים. הכול השתנה בגרמניה ב־100 השנים הללו: החוקה, החברה והתרבות. ואכן, גרמניה בת ימינו – דמוקרטית, שוחרת שלום ולוחמת על זכויות אדם – השתנתה מן היסוד. זו אינה אותה ארץ, אומרים, בוודאי לא אותה תרבות. לכאורה, מאז "שעת האפס" של 8 במאי 1945, יום הכניעה, חוללו הגרמנים את אחת התפניות המשמעותיות ביותר בהיסטוריה, גם באופן שבו הם מגדלים ילדים. האומנם? מחקר זה מציב סימן שאלה מחודש אל מול התחושה הפופולרית שתהומות מפרידים בין דפוסי גידול הילדים בגרמניה הישנה לבין הדפוסים בגרמניה החדשה. לתחושתם של רבים בגרמניה, הפדגוגיה השחורה הולבנה, והצייתנות לסמכות הועלמה. ואולם, כפי שמאמר זה מראה, עדויות של ישראלים החיים בגרמניה ורואים את תרבותה מקרוב – לפעמים מתוך זוגיות וחיי משפחה – מצטרפות למחקרים, לוועדות בדיקה ולסקרים משווים שאינם תומכים בכך. הגם שמשותפי המחקר מפגינים אמביוולנטיות בנוגע לדפוסי גידול הילדים בגרמניה, הם עדיין מוטרדים מן הצללים של הפדגוגיה השחורה בחיי המשפחה הגרמנית ומהשלכותיה. אינטלקטואל צעיר, למשל, ראה את שני צדי המטבע – החיובי והליברלי, ולמולו צלו של העבר – היררכיה וצייתנות:

אני כן חושב שהם מתנהגים לילדים בהמון צורות, בצורה מאוד מאוד יפה. הרבה יותר סובלנית מאתנו. אממ... אבל ביחס לעצמם, הם גם ימשטרו את הילדים אם צריך. ואין דבר כזה שהילד לא יכול... מצד שני, אני אתן לך את המרחב שאתה צריך, אבל אם אני אומר "לא", אז לא. אני לא צריך להסביר לך, אנחנו לא שווים [...] יש היררכיה. גם בהורות. אצלנו אין.

כאמור, עדויות טורדות מעין אלו מצטרפות לנתונים של סקרים ומחקרים גרמניים משווים, המלמדים כי העבר אכן לא הניח להווה להמציא את עצמו ללא שארית. יש לשער כי הסקרים על אלימות הורית בגרמניה בת ימינו לוקים בדיווח חסר ובכך מסתירים מעט את הכוח ההורי, המופעל עד היום על פעוטות בגרמניה. בעיני ישראלים רבים החיים בגרמניה ומשווים את דפוסי גידול הילדים בשתי ארצותיהם, הפדגוגיה השחורה אינה בגדר סיפורי האחים גרים. אדרבה, מדובר במציאות עיקשת, ומשתתפי המחקר שבו ותיארו את צלה. גם ללא המילים המקצועיות הם מצביעים על נוכחות האל-ביתי של פרויד (2012) גם בחברה, הנדמית לעתים כשלווה ביותר באירופה.

ואמנם, דיווחי הצופים החשדנים מישראל מלמדים כי נותר משהו מפחיד ומטריד בפדגוגיה הגרמנית ובצייתנות שהיא מייצרת. יש החוששים, במפורש, כי הפדגוגיה השחורה הרעילה גם לא השתנתה מיסודה, גם אם הם אינם יודעים להגדירה בשמה. המרואיינים והמשיבים לשאלונים טרודים מדפוסי גידול ילדים בגרמניה, משום שהם נתקלים בהיגיון חינוכי שונה מאוד משלהם – היגיון שהם מתארים במילות תואר כגון מכני, קר, חסר לב וחסר חמלה. יש מי שהיה מזועזע מתובנותיו בנוגע לרציפות התרבותית של הפדגוגיה הגרמנית, יש גם מי שאמרה שמה שחסר בגני הילדים בגרמניה זו הסייעת מִישראל, שיודעת לחבק ולהרעיף אהבה. כן, בגרמניה חסרה חמלה, וגם האהבה אינה אותה אהבה כבישראל. חיבה יש, ציינה מישהי, אך אהבה בוודאי שאין מגלים בגרמניה, כי "אהבה זה לא פרקטיש" (יאיר, 2015). אחד המרואיינים, דוקטורנט בפזיקה, הפליג בתיאורה של אהבת האם הגרמנייה. המרואיין הביע מצוקה קשה בזמן הדיבור, וחשש לשפוט ולהעריך את התנהגות האם בשל התקינות הפוליטית המקובלת בתרבות האקדמית, אולי גם בקרב הישראלים בכלל. לדבריו, אהבת אם בגרמניה נבדלת מזו הישראלית:

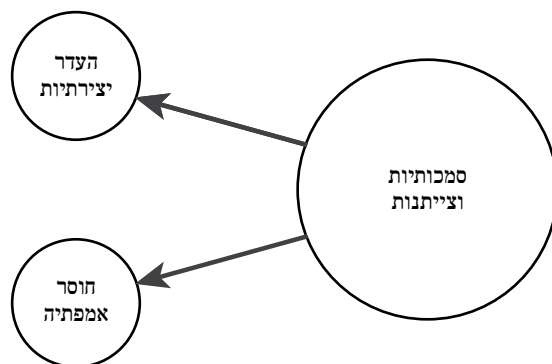
אני לא אשקר לך, אני מרגיש באופן הכי פנימי אהבת אם לילד פה, אבל זה רע, אני ממש נאבק בזה, אני לא יכול לנטרל את זה ממה שאני יודע, אהבת אם לילד פה, אני ממש כל הזמן משווה איך אימהות בארץ עם הילדים שלהן לעומת גרמניות עם הילדים שלהן, לא, לא, לא, לא, טוב, בחיים לא אוכל להגיד שהן לא אוהבות את הילדים כמו שהאימהות בארץ. זהו, הן אוהבות שונה, זו התחושה שלי כל הזמן. התחושה שלי כל הזמן היא שיש משהו שונה, יש משהו שונה, אתה יודע, זה הכי קל להגיד קר או משהו, אני לא יודע לתאר את זה. אז זה שם כל הזמן, אבל אני פשוט לא, אני אומר לך, אני ממש נוהר מהתובנה הזאת.

מעבר בין תרבויות מאפשר לחווים אותו לתפוס תרבות מנקודת תצפית מיוחדת. לדברי זימל (2012), למשל, זה המצב בכל עמדה של זרות. אנשים דו-תרבותיים, שנעו ממדינה אחת לאחרת וחזרו אל מכורתם, נמצאים בעמדה מועדפת. כפל ההתנסות מעורר אותם לקרוא כל חברה בחשדנות חוקרת. הם מבקשים לחלץ מכל פרט תסמונת, לקרוא בכל

פריט שולי קוד תרבותי עמוק. כך קורה במפגשם של ישראלים החיים בגרמניה, ובעוצמה מוגברת למי שהתנסה באופן עמוק בשני ההקשרים. הטראומה התרבותית הישראלית מטעינה את מי שגָּדְלָם בישראל במוטיבציה לפענח כל פער תרבותי. הידע שרכשו על גרמניה הישנה – באתרי שואה, בסרטי קולנוע או בתרבות הפופולרית – מוליך אותם לברר מה בחדש הוא המשכו של הישן. מסיבה זו ישראלים מתבוננים בחינוך בגרמניה בחשדנות חוקרת ומנסים לבדוק אם מה שהם רואים בשנת 2013 יכול להסביר את מה שהתרחש בגרמניה משנת 1933 ועד שנת 1945.

מאמר זה מדגים את המבט החקרני שמפעיל ההביטוס הפוסט-טראומטי הישראלי. יש המבקשים לבטל את ממצאיו, כיוון שמשותפי המחקר והמחברים מפענחים את דפוסי גידול הילדים בגרמניה מבעד לפריזמה השלכתית של טראומה תרבותית ישראלית. ואולם, מבט זה אינו רואה יש מאין. נכון שישראלים תופסים את המציאות באמצעות ההביטוס הטראומטי שלהם, אך גם ההביטוס הגרמני שהם מתבוננים בו אינו משוחרר מעברו. הממצאים – על הטיותיהם האפשריות – קולעים לנתונים אובייקטיביים ממחקרים ומסקרים משווים ומצביעים על המשכיות תרבותית, חלקית לפחות, בדפוסי גידול הילדים. לפיכך, המשכיותו של מה שנדמה כצֵּלָה של הפדגוגיה השחורה מעוררת אי־נחת בקרב משותפי המחקר. עדות אחר עדות – מתוך הבית ומגן הילדים, מגן המשחקים ומן הסיורים ביער – מצביעות כי דפוסי החינוך של גרמניה הישנה – עם הסרט הלבן והפדגוגיה השחורה – לא חלפו מן העולם. גרמניה החדשה אמנם השכילה לייצר חברה רב־תרבותית המורכבת מאנשים מנומסים ועדינים, אך דבר־מה בבית הגרמני נותר אל־ביתי, ודבר־מה בהביטוס הגרמני עדיין מטריד את הרגישות הישראלית – בציטנותו, בהיצמדותו לחוקים ולכללים ובהעדר החמלה.

איור 1 מסכם את האופן שבו ישראלים החיים בגרמניה רואים את דפוסי החינוך של הילדים הגרמנים ואת השלכותיהם בבגרותם.

איור 1: הפדגוגיה הגרמנית והשלכותיה: תפיסה ישראלית של מציאות גרמנית

בחרנו לסיים מאמר זה במבט משועשע־משהו של ילידת גרמניה, שעלתה לישראל בהיותה בת 6 וחזרה למולדתה בגרמניה – כישראלית – 30 שנה אחר כך. מבטה הדו־תרבותי והתנסותה בגן ילדים בשתי החברות מלמד על שני צדדיה של הפריזמה התרבותית:

כשגדלתי במינכן הלכתי לגן... היתה לי גננת שקראו לה פראו פרומייר (אין לי מושג מהו שמה הפרטי). וכל בוקר צמדנו בתור בגן ולחצנו לה את היד ובירכנו אותה בבוקר טוב, אחד אחרי השני. פעם אחת, לא ברור לי לגמרי למה, גרנו בנהריה אצל סבתא שלי לכמה חודשים ושלחו אותי לגן שם. זה היה שוק אחד גדול. אני זוכרת איך הילדים היו נמרחים על הגננת עם הנולת וממרח שוקולד "השחר" על הידיים. הייתי בהתחלה מזועזעת, אבל כשחזרתי לגרמניה ובבוקר נעמדתי מול הגננת, במקום ללחוץ לה את היד, נישקתי אותה בלחי. יום למחרת היא קראה לאמא שלי לפגישה. היא אמרה לה שמעולם בכל שנות הקריירה שלה כגננת ילד לא נישק אותה על הלחי והיא מעוניינת ללכת להתנדב בקיבוץ וללמוד על חינוך ילדים בארץ. וכך תרמתי ליחסים הדיפלומטיים בין גרמניה לישראל, בקטנה, בגיל 4. וזה די מרגש אותי כל פעם מחדש. מעניין מה קרה לה בסוף.

מקורות

- אסא, ש' (2014). נכנס להם ללב. שפיץ, 12. אוחזר מתוך <http://spitzmag.de>
- בוש, ו' (1965). מקס ומוריץ (תרגום: א' סלע). בן שמן: מודן (פורסם לראשונה בגרמנית בשנת 1865).
- גתה, י"ו (2006). פאוסט: טרגדיה (תרגום: נ' בן ארי). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- הרמן, ק' וריק, ה' (עורכים). (1982). אני כריסטיאנה פ. (לפי שורת הקלטות של כריסטאנה פ., תרגום מגרמנית: ג' טורי). תל אביב: אדם.
- זימל, ג' (2012). הזר. בתוך ע' מוריס־רייך, כיצד תיתכן חברה (עמ' 252–256). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יאיר, ג' (2011). צופן הישראליות: עשרת הדיברות של שנות האלפיים. ירושלים: כתר.
- יאיר, ג' (2015). אהבה זה לא פרקטיש: המבט הישראלי על גרמניה. בני ברק: הקיבוץ המאוחד, קו אדום.
- מאן, ה' (1986). הנתין (תרגום: צ' ארד). תל אביב: זמורה ביתן.
- מילר, א' (2010). בראשית היה חינוך (תרגום: א' טננבאום). תל אביב: דביר.
- עוז־זלצברגר, פ' (2001). ישראלים, ברלין, ירושלים: כתר.

פאלאדה, ה' (2016). גוסטב איש הברזל (תרגום: י' סימון). תל אביב: ספרי פן ומשכל (פורסם לראשונה בגרמנית בשנת 1937).

פולמן, פ' (2015). האחים גרים (תרגום: א' קנטור). בני ברק: הקיבוץ המאוחד, ספרית פועלים.

פורמן, מ' (1994). ילדות כמרקחה: אלימות וצייתנות בגיל הרך. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.

פרויד, ז' (2012א). מיניות ואהבה (תרגום: א' טננבאום וד' זינגר). תל אביב: עם עובד.

פרויד, ז' (2012ב). האלביתי (תרגום: ר' גינזבורג). תל אביב: רסלינג.

פרום, א' (1982). מנוס מחופש (תרגום: ת' עמית). תל אביב: דביר.

פרום, א' (2015). אייזיות: מחשבות על שחרור האדם והחברה (תרגום: י' שטיינבוך). תל אביב: רסלינג.

צימרמן, מ' (2013). גרמנים נגד גרמנים: גורלם של היהודים 1938-1945. תל אביב: עם עובד ומרכז קובנר.

קאנט, ע' (1997). תשובה לשאלה: נאורות מהי? בתוך ע' בשארה (עורך), הנאורות: פרויקט שלא נשלם? שש מסות על נאורות ומודרניזם (עמ' 45-52). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Nevitt R. S. (1982). *The authoritarian personality*. New York, NY: Norton.
- AFC — Austrian Films.com (2009, June). *Haneke, Michael: The white ribbon — Interview*, Retrieved June 25, 2016 from http://www.austrianfilms.com/news/en/michael_haneke_the_white_ribbon_interview
- Alexander, J. C. (2012). *Trauma: A social theory*. Malden, MA: Polity.
- Appelbaum, P., & Davis, B. (2013). Curriculum for disobedience: Raising children to transform adults. *Journal of Curriculum Theorizing*, 29(1), 134-171.
- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Bar-Tal, D., & Antebi, D. (1992). Siege mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(3), 251-275.
- Browning, C. R. (1992). *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*. New York, NY: Harper Collins.
- Buruma, I. (2014). *Year zero: A history of 1945*. New York, NY: Penguin.
- Bussmann, K. D. (2004). Evaluating the subtle impact of a ban on corporal punishment of children in Germany. *Child Abuse Review*, 13(5), 292-311.

- Bussmann, K. D., Erthal, C., & Schroth, A. (2009). *The effect of banning corporal punishment in Europe: A five nation comparison*. Retrieved from http://www.gruppocrc.net/IMG/pdf/Bussman_-_Europe_5_nation_report_2009.pdf
- Committee on the Rights of the Child (2014, January 31). Concluding observations. *Country report for Germany* (Session 065). Retrieved from <http://www.endcorporalpunishment.org/progress/country-reports/germany.html>
- Contents and limits of care for the person of the child (2000). *German civil law, BGB, section 1631*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html
- Country report for Germany (2016). *endcorporalpunishment.org*. Retrieved from <http://www.endcorporalpunishment.org/progress/country-reports/germany.html>
- Crying baby gets mum booted off bus (2011). *Toytowngermany*. Retrieved from <http://www.toytowngermany.com/forum/topic/209078-crying-baby-gets-mum-booted-off-bus/?page=1>
- Demuth, C., Keller, H., & Yovsi, R. D. (2012). Cultural models in communication with infants: Lessons from Kikaikelaki, Cameroon and Muenster. *Germany Journal of Early Childhood Research*, 10(1), 70-87.
- Devereux, C. Jr. E., Bronfenbrenner, U., & Suci, G. J. (1962). Patterns of present behavior in the United States of America and the Federal Republic of Germany: A cross-national comparison. *International Social Science Journal*, 14(3), 488-506.
- Faas, D. (2008). From foreigner pedagogy to intercultural education: An analysis of the German responses to diversity and its impact on schools and students. *European Educational Research Journal*, 7(1), 108-123.
- Fagnani, J. (2002). Why do French women have more children than German women? Family policies and attitudes towards child care outside the home. *Community, Work & Family*, 5(1), 103-119.
- Faguet, M. (2015, May 20). *An expat mom on German parenting styles and the country's kinder" problem*. Retrieved from <http://blogs.wsj.com/expat/2015/05/20/an-expat-mom-on-german-parenting-styles-and-the-countrys-kinder-problem>
- Finlay, L. (2002). Negotiating the swamp: The opportunity and challenge of reflexivity in research practice. *Qualitative Research*, 2(2), 209-230.
- Freud, Z. (1961). *Civilization and its discontents*. New York, NY: Norton.

- Fromm, E. (1955). *The sane society*. New York, NY: Rinehart.
- Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York, NY: Random House.
- Haneke, M. (2009). *The white ribbon: A German children's story* (film). Vienna, Austria: Wega Film.
- Holzer, J. (2015, December 28). *German kindergarten campouts test helicopter parents*. Retrieved from <http://www.wsj.com/articles/german-kindergarten-campouts-test-helicopter-parents-1451338940>
- How child-friendly is Europe? (n.d.). Retrieved from <http://www.playground-landscape.com/en/article/view/1175.html>
- Karr, C., & Wesley, F. (1966). Comparison of German and U.S. child-rearing practices. *Child Development*, 37(3), 715-723.
- Koomen, W. (1974). A note on the authoritarian German family. *Journal of Marriage and Family*, 36(3), 634-636.
- Köppen, K. (2006). Second births in Western Germany and France. *Demographic Research*, 14(14), 295-330.
- Lewin, K. (1936). Some social-psychological differences between the United States and Germany. *Journal of Personality*, 4(4), 265-293.
- Mann, T. (1963). *Thomas Mann's addresses delivered at the library of congress, 1942-1949*. Washington, DC: Library of Congress.
- Marcuse, H. (2008). *A study on authority*. London, England: Verso.
- Miller, A. (1980). *For your own good: Hidden cruelty in child-rearing and the roots of violence*. New York, NY: Farrar-Straus-Giroux.
- Norman, K. (1991). *A sound family makes a sound state: Ideology and upbringing in a German village*. Stockholm, Sweden: Stockholm University Press.
- Prevalence/attitudinal research for Germany in the last 10 years (n.d.). *Endcorporalpunishment* Retrieved from <http://endcorporalpunishment.org/research/prevalence-research/germany.html>
- Poster, M. (1988). *Critical theory of the family*. New York, NY: Continuum.
- Puaca, B. M. (2009). *Learning democracy: Education reform in West Germany, 1945-1965*. New York, NY: Berghahn.
- Rendon, J. (2015). *Upside: The new science of post-traumatic growth*. New York, NY: Touchstone.
- Rutschky, K. (1997). *Schwarze pädagogik: Quellen zur naturgeschichte der bürgerlichen erziehung* (in German). Berlin, Germany: Ullstein Buchverlage.

- Schwarz, B., Schafermeier, E., & Trommsdorff, G. (2005). Relations between value orientation, child-rearing goals, and parenting: A comparison of German and South Korean mothers. In W. Friedelmeier (Ed.), *Culture and human development* (pp. 203-230). New York, NY: Psychology Press.
- Sleebos, J. (2003). Low fertility rates in OECD countries: Facts and policy responses. OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers no. 15, OECD Publishing. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/568477207883>
- Snyder, L. L. (1951). Nationalistic aspects of the Grimm Brothers' fairy tales. *The Journal of Social Psychology*, 33(2), 209-223.
- Snyder, L. L. (1978). *Roots of German nationalism*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Sternberg, J. von (Director) (1930). *Der blaue engel* (Film). Berlin, Germany: Universum Film (FA).
- Taylor, F. (2011). *Exorcizing Hitler: The occupation and denazification of Germany*. New York, NY: Bloomsbury.
- Taylor, V. (1998). Feminist methodology in social movements research. *Qualitative Sociology*, 21(4), 357-379.
- Tedeschi, R. G., & Lawrence G. C. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Trohler, D. (2003). The discourse of German Geisteswissenschaftliche Paedagogik: A contextual reconstruction. *Paedagogica Historica*, 39(6), 759-778.
- Trommsdorff, G. (1991). Child-rearing and children's empathy. *Perceptual and Motor Skills*, 72(2), 387-390.
- Uhlendorff, H. (2004). After the wall: Parental attitudes to child rearing in East and West Germany. *International Journal of Behavioral Development*, 28(1), 71-82.
- Yair, G. (2015a). The Germans: Cultural trauma and the Israeli habitus. *American Journal of Cultural Sociology*, 3, 254-279.
- Yair, G. (2015b). The Israeli existential anxiety: Cultural trauma and the constitution of national character. *Social Identities*, 20(4-5), 346-362.
- Yair, G., & Peleg-Fadida, G. (2013). Learning-the Israeli way: Key educational experiences and classroom noise. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 3(3), 246-264.
- Yair, G., & Soyer, M. (2008). *The golem and German social theory*. Lanham, MD: Lexington, Rowman & Littlefield.

נספח 1: שאלות בריאיון ובשאלון האינטרנט

(לשם הנוחות נוסחו השאלות בלשון זכר)

- כמה שנים הנך מתגורר בגרמניה?
- באיזו מידה אתה שולט ונוח לך לדבר בגרמנית?
- האם יש לך עבר משפחתי בגרמניה?
- האם אתה נשוי, מה משלח ידך ומה השכלתך?
- מה הייתה סיבת הגירתך לגרמניה?
- מה היו הקשיים העיקריים באינטגרציה לחברה הגרמנית?
- האם אתה נוטל חלק בחיי הקהילה הישראלית? באיזו תכיפות? באילו פעילויות?
- האם אתה מוטרד מתיירים ישראלים בגרמניה?
- האם היו לך בעיות עם שכניך הגרמנים?
- מה אתה חושב על החוק ועל כללים בגרמניה?
- מהם הבדלי האופי הניכרים בעיניך בין ישראלים לבין גרמנים?
- האם יש תכונות גרמניות המטרידות אותך במיוחד?
- במידה ויש לך ילדים בגן או בבית הספר – איך אתה מתרשם מהחינוך בגרמניה?
- האם שמעת שיחות אקראי על ישראלים בהקשרים חברתיים או פורמליים?
- האם היו לך מקרים שבהם חשבת "הא, כמה גרמני"?
- האם ישנם רגעים בהם אתה נזכר בעברה של גרמניה?
- האם התרשמת מהבדלים באופני העבודה והלימוד באוניברסיטאות בישראל ובגרמניה?
- האם חשבת פעם על נוהגיך כ"ישראליים"? מה שונה בהם מן הנהוג בגרמניה?
- האם היו לך רגעים מוזרים כאן? אנא תאר.
- יש מרואיינים המדברים על עירום ומיניות בגרמניה. האם יש דברים שהפתיעו אותך בתחום הזה? איך ומדוע?
- האם אתה מתרשם מהבדלים באופן שבו מתנהלות חברויות בגרמניה? האם יש לך חברים גרמנים?
- האם יש לך קשר אינטימי עם בן או בת זוג גרמנים? האם מצאת שיש הבדלים בדפוסי האינטימיות בין ישראל לגרמניה?
- מחזור זה עניין גדול בגרמניה – אתה יכול להסביר לי את העניין?
- שמירת פרטיות היא עניין גדול בגרמניה – אתה יכול להסביר לי מה המניע?
- האם נתקלת בסיטואציה שבה גרמנים מבקרים את ארצות הברית או את האמריקנים? מה אתה מבין מכך?
- מה אתה חושב על הסביבה ה"מולטי־קולטי" של גרמניה?

- מה אתה יכול לספר על התנסותך כשכיר או עובד בגרמניה? איך העבודה מאורגנת? איך זה בהשוואה לישראל?
- אלכוהול זה עסק גדול בגרמניה – האם תוכל להטיל אור על הנושא?
- הטבע הוא עניין גדול בגרמניה – תוכל להסביר לי משהו בנושא?